
STICHTING OUD LIMMEN

Limmen - Limmen

740

1990

Dien melkerij, en korenteelt, en Vischerij kan streelen,
Zal't boomrijk LIMMEN zekerlijk in zijnen lof doen deelen;
Dat darpjen, (door de kunst dus duidlijk afgemaald,)
Is voor zijn vrijheidsamin door ALVA wreed betaald.

JAARGANG NO. 4 1990

*"Toen de laatste koning der Friezen, Adgisl de IIe
door Karel Martel werd overwonnen was zijn zoon Radboud
op de Egmonden. Deze liet in 740 het kerkje van Limbon
vertimmeren en schonk het aan de St. Maartenskerk te Utrecht."*

(Naar Soeteboom) A. Valkering

Drukwerk: Drukkerij v/d Boogaard
Samenstelling: Kees Droog en Henk Wentzel

INHOUD	blz.
VOORWOORD	3 Henk Wentzel
HEEFT DE ZANDDIJK EEN BEWOGEN VOORGESCHIEDENIS?	4 G.G.U. Tjaden
Limbon - Limmen	14 Kees Druiven
DE OMGEVING VAN HET OUDE LIMBON	21 Kees Droog
(Charter nr. 641, 16 augustus 1288)	28 P. A. van der Steen
LIMBON/LIMMEN 1250 JAAR	29 Piet Buur
HET WEER IN DE LOOP DER EEUWEN	39 A. Valkering
DE BOGERDLAAN	44 P. A. van der Steen

VOORWOORD

Voor u ligt al weer het vierde jaarboekje van de Stichting Oud Limmen. Dit keer een dikke aflevering omdat het 1250 jaar geleden is dan de naam van ons dorp Limbon voor het eerst werd vermeld.

Het is verbazend dat er altijd voldoende kopij voor het jaarboekje is. Ook dit jaar was het boekje weer snel vol met bijdragen van enthousiaste schrijvers; er moest zelfs flink ingekort worden om aan de richtlijn van het bestuur te kunnen voldoen. Of dit ook de komende jaren zo zal blijven? Uw redactie is hierover vol vertrouwen. Bovendien zijn er in Limmen vast nog wel velen, die een interessante historische beschouwing willen geven of over een interessante gebeurtenis of anecdote willen vertellen. Als u wilt kunt u uw verhaal bij de werkgroep inleveren, of in geval van twijfel kunt u tevoren contact met de werkgroep opnemen.

Er zijn dit jaar weer een aantal gevarieerde bijdragen van verschillende aard.

Het jaarboekje begint met speculaties van de hand van de heer Tjaden over de plaats waar de strijd tussen de Romeinen en de Friezen bij het begin van de jaartelling plaatsvond. Daarna onderneemt Kees Druyven een speurtocht naar de oorsprong van de naam van ons dorp. Vervolgens beschrijft Kees Droog het machtsevenwicht tussen de graven van Holland, de heren van Egmond, de abdij van Egmond en de stad Alkmaar vanaf Karel de Grote tot het begin van de 80-jarige oorlog. Daarna bespreekt Piet Buur het voedsel en de voedingsgewoonten van de mensen tot in de 17e eeuw. Ad Valkering geeft een relaas over de winters van de afgelopen 300 jaar. Het blijkt dat zachte en strenge winters elkaar altijd al afgewisseld hebben. Tenslotte lezen we in het verhaal van Piet van der Steen tal van anecdotes over de Bogerdlaan.

Ik wens u veel leesplezier.

Henk Wentzel

HEEFT DE ZANDDIJK EEN BEWOGEN VOORGESCHIEDENIS?

Toen de monniken van de abdij de Zanddijk aanlegden was dat niet naar ieders zin. Een dijk houdt het water tegen, maar verhindert ook een vrije afstroming van water. Al naar de plaatselijke situatie wil men wat anders. Legenden vertellen ons van het ongenoegen van boeren en ruzies tussen hen en de monniken met de dijk als inzet.

Deze Zanddijk lag niet zo maar willekeurig dwars door een nat gebied. Neen, want hij lag daar waar de hogere en drogere zandwallen van de kuststrook en het binnenduin van Limmen, Heiloo en Alkmaar dicht bij elkaar komen. Mogelijk waren de natte gedeelten daar ook ondieper dan elders. Een begaanbare weg, die de hogere gebieden met elkaar verbond, was van belang voor de hele omgeving. Waren de monniken de eersten, die op het idee kwamen om juist hier een dam met weg aan te leggen? Misschien niet! Vandaar enkele speculatieve beschouwingen bij het volgende verhaal. Hoewel het zekere bewijs (nog) ontbreekt, zijn er toch wel aanwijzingen, dat de te berde gebrachte veronderstellingen niet uit de lucht zijn gegrepen. Kort na de oorlog vond een leerling van een middelbare school een scherf met inscriptie in het uitgegraven zand van een tankgracht bij Huize Beecke-steijn. Hij liet de scherf zien aan zijn leraar, de heer Calkoen in Velsen. Deze scherf bleek van Romeinse oorsprong te zijn. Aan de inscriptie was na te gaan, dat het een fabrieksmerk was uit de eerste eeuw. Hiermee begon het zoeken. Naderhand werden in de buurt twee Romeinse legervestigingen gevonden. Eén ter plaatse van de zuidelijke ingang van de Velsertunnel, de andere één kilometer ten oosten hiervan. De laatste heeft misschien te maken met een dramatische geschiedenis ter plaatse waar nu de Zanddijk bij Limmen is. Het bedoelde fort, door archeologen Velsen I genoemd, wordt al sinds 1972 systematisch opgegraven.

De Romeinse schrijver Tacitus had in zijn Annales (Jaarboeken) IV 72 dit fort beschreven als "Castellum Flevum". Hij vertelde het volgende. Het castellum had een aanzienlijke bezetting van Romeinen en 'bondgenoten'. Deze macht diende "ter bewaking van de kusten van de oceaan". Dit wijst er op dat het een dwangburcht met vlootbasis was. Inderdaad is bij de opgravingen een uitgebreid havencomplex te voorschijn gekomen. Er waren aanlegsteigers tot wel 75 m. en twee scheepsloodsen waren op het land ter berging van schepen.

Het fort had een oppervlakte van ruim 1 ha. De vorm was die van een rechthoekige driehoek met de schuine zijde aan de waterkant. De rechthoekszijden hadden aardehout wallen met wachttorens en grachten. Houten tentharingen wijzen er op, dat het garnizoen huisde in geitenleren tenten. Vondsten van kinderschoeisel, verfijnd glaswerk en vele fraaie zegelstenen wijzen op dure handelsproducten.

Twee hogere militairen met Romeinse uitrustingsstukken, inclusief de zilver beslagen dolken, werden in twee waterputten gevonden.

Aanvankelijk dacht men aan moord, omdat meer dan 100 kg. stenen op hen lagen. Zo kon het lichaam niet boven drijven. Maar bij moord zouden de kostbare dolken wel meegenomen zijn en bovendien vergiftig je niet je drinkwater. Daarom denkt men nu aan een bepaalde noodbegrafenis van gesneuvelden bij de belegering van het fort. Het fort werd al gauw hierna ontruimd.

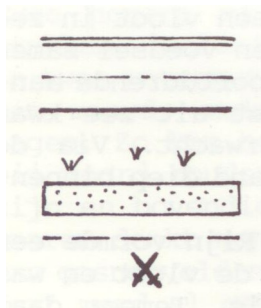
Voor een beter begrip eerst iets over de geschiedenis van de inheemse bevolking. Tot 12 voor Chr. leefden de Friezen 'vrij en blij' van de Eems tot voorbij Haarlem. Vondsten van potscherven en resten van boerderijen, gedateerd van omstreeks het begin van onze jaartelling, bevestigen dit. In Noord Holland werden de bewoners door de Romeinen "Frisii Minores" (= Klein-Friezen) genoemd. Keizer Augustus (27 v. Chr. - 14 na Chr.) vond de Rijn grens van zijn imperium niet veilig genoeg. Steeds deden de Germanen invallen van uit het 'Overrijnse' en hielden meer dan eens een succesvolle 'raid'. Vandaar Augustus' voornemen om de Elbe tot grensrivier te maken. Hij stuurde daarom in 12 v. Chr. zijn stiefzoon (Nero Claudius) Drusus naar het noorden. Germanië en ons land in het bijzonder was een gebied vol bossen en moerassen. Voor de Romeinse oorlogvoering een zware handicap. Ons klimaat met korte zomers en vroeg invallende winterregens had alles tegen. In een geregelde veldslag op een geschikt terrein waren de ongedisciplineerde Germanen geen partij voor de Romeinen. Maar in bos en moeras lag de zaak anders. Juist daar was de guerillataktiek van de betrekkelijk individualistisch opererende barbaren zeer gevaarlijk. Langs nauwe paadjes moesten de Romeinen in lange rijen voorttrekken, vaak met een zware wapenlast en bagage. Zo vormden ze een gemakkelijk doelwit voor de flitsend opduikende Germanen. Er was echter ook een andere aanvalstaktiek dan een frontale aanval op Germanië, nl. een aanval in de rug met behulp van een vloot. Door met een vloot in zee te steken konden soldaten, paarden en voedsel samen vervoerd worden,

zonder gevaar van voortdurende aanvallen vanuit hinderlagen. Een komst uit zee kwam voor de vijand min of meer onverwacht. Via de rivieren Eems en Wezer kon men het land diep binnendringen (Tacitus, Annales II 5).

Het gebied van de mondingen van de Rijn vormde een ideale plaats als uitvalsbasis voor de vloot en was dus van grote strategische betekenis.

Temeer daar

de Romeinen met de daar wonende Bataven een bondgenootschap hadden gesloten. Een belangrijke vesting was Fectio (= Vechten, iets ten zuidoosten van Utrecht) aan de Kromme Rijn. Het Overrijnse gebied der Friezen diende net als de rest van Germanië geconsolideerd te worden en Drusus zal Fectio gebruikt hebben voor zijn vloot. Na de verovering van de Friese landen (en het land van de Chauken bij de Eemsmonding) in 12 v. Chr. werden de Friezen door Drusus mild behandeld. Gezien hun armelijke omstandigheden, waarin ze althans in zijn ogen leefden, gaf hij hun een lage belasting. Ze moesten runderhuiden leveren aan het Romeinse leger. De Friezen bezorgden verder weinig last; zeker niet in het begin van de bezetting, mogelijk als gevolg van de milde belasting. De rest van Germanië echter bleef onberekenbaar en gevaarlijk. Daarom waren er meer militaire campagnes nodig. Eén van die campagnes (in 15 en 16 na Chr.) stond onder leiding van Drusus' zoon, (Gaius Caesar) Germanicus. Deze campagne geschiedde op bevel van Keizer Tiberius (14-37 na Chr.). Waarschijnlijk was hiervoor een betere uitvalsbasis voor de vloot nodig en wel dicht bij ons in de buurt, nl. het vermelde Gastellum Flevum (Velsen I). De opgegraven resten dateren van ±15 tot ±30 na Chr. (P. Vons: Op zoek naar een castellum. Westerheem XXIII-1-1974).

Tegenwoordige Noordzeekanaal

Tegenwoordige kustlijn

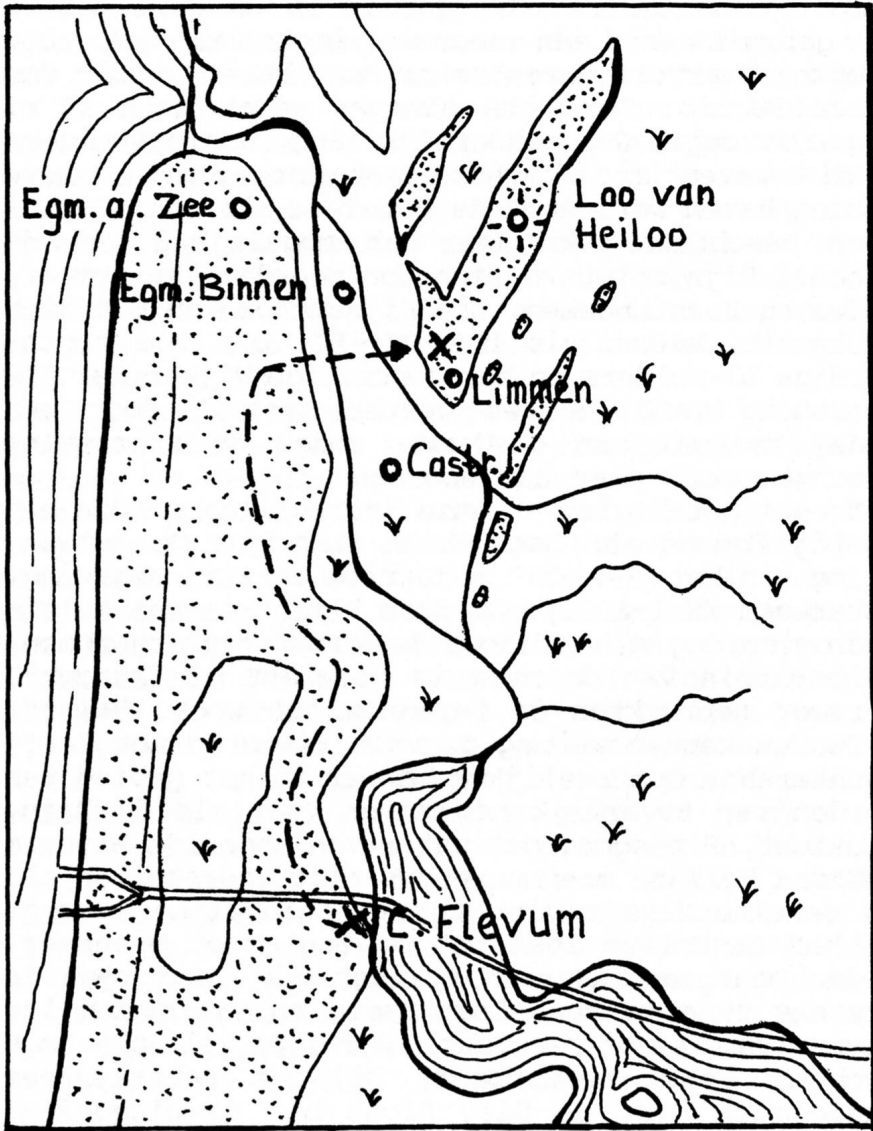
Stroomgeul

Verland of aangeslibd terrein, min of meer moerassig

Oud duin

Optrekkend Romeins leger

Eerste treffen bij de Zanddijk

Kennemerland rond het jaar 0
Naar W.H. Zagwijn: *Geologie van Nederland*, 1986

Vooraf in de tweede campagne in 16 na Chr. maakte men gebruik van een enorme vloot van wel 1000 schepen. Daarvoor waren zeker meer havens nodig dan alleen Fectio. De grote schepen waren zo'n 30 m. lang en vroegen dus behoorlijk lange aanlegsteigers en die waren er bij het castellum Flevum. Deze vestinghaven werd door de Romeinen als een "Rijn"-haven beschouwd. Hoe was dat mogelijk? Van de (Kromme) Rijn splitste zich een noordelijke arm af, die we nu Vecht noemen. Die Rijnstroom kan men zich voortgezet denken via het Oer-IJ, o.a. de tegenwoordige IJ-polders en het voormalige Wijkermeer. De afstroming werd in het westen gestuit door een (oude) duinwal aan de kust, zodat de afstroming gedwongen werd naar het noorden.

Omstreeks het begin van onze jaartelling mondde hij uit bij Egmond aan Zee (W. H. Zagwijn: De ontwikkeling van het "Oer-IJ" estuarium en zijn omgeving. Westerheem XX-1-1971). De naam "Rijn" is van Keltische oorsprong en werd door de Germanen overgenomen. De betekenis van de naam is "rivier" of "stroom". Hiervoor gebruikten de Germanen het woord "elbe"; in Zweden kennen we nog de vele rivieren met "elf" erachteraan. Opmerkelijk komen er in het gebied ten noorden van Beverwijk nog namen voor als de Rijn, Rijnzicht, Rinnegom. Het water van bedoelde Rijnarm in Noord Holland moeten we ons niet voorstellen als een enkelvoudige rivier tussen duidelijke oevers. Bij het castellum leek het op een groot veenmeer. Verder naar het noorden splitste de loop zich in minstens twee takken. Daartussen en er omheen lag moerassige klei of veenachtig land. Op vele plaatsen slecht of niet begaanbaar. Bij dit watersysteem voegde zich o.a. de Die. Dicht bij de uitmonding kwamen de waterstromen weer bij elkaar. Wellicht hadden ze daar meer het karakter van getij geulen, althans nog omstreeks het begin van onze jaartelling (Zie bijgevoegd kaartje). Later verzandde de monding. Zo beschouwd lag Limmen aan de Rijn.

We krijgen niet de indruk, dat de Friezen in het begin erg gebukt gingen onder de heerschappij van onze eerste bezetters. Pas onderworpen Friezen dienden al direct als voetvolk bij Drusus en boden de Romeinen hulp toen dezen in een penibele situatie geraakten. Drusus trok namelijk met zijn vloot over de Waddenzee om de Chauken te onderwerpen. Op deze verraderlijke zee raakten zijn schepen bij eb vast. Het Friese voetvolk, dat de tocht over land had begeleid, kwam te hulp en trok de schepen los (P. C. J. A. Boeles: Friesland tot de 11^e eeuw. 1951, blz. 112.)

Mogelijk maakte de onderlinge verdeeldheid tussen de Germaanse stammen het voor de Friezen wenselijk de Romeinen te helpen tegen de Chauken. Trouwens, een Romeinse bezetting had ook zijn voordelen. Een troepenmacht had veel nodig. De Friezen vonden een goede afzetmarkt voor vlees, zuivel, wol, vis en zout. Barnsteen kwam toen nog veelvuldig voor aan onze kust. Bij de Romeinen zal dit zeker gretig aftrek hebben gevonden. Omgekeerd zullen sieraden, aardewerk, ijzeren voorwerpen bij de Friezen gewenst zijn geweest, hoewel we pas na de eerste eeuw iets merken van een duidelijke afzet van Romeinse producten in de Friese landen. Maar de goede oude tijd van weleer ging voorbij. Corruptie en hebzucht namen de overhand bij de bezetters. Bij de huidenbelasting was niet gesproken over de grootte van de huiden. Uit de aard der zaak werd gedacht aan huiden van het toenmalige huisvee. De landvoogd Olennius haalde het echter in zijn hoofd om de huid van een oeros als standaardmaat te nemen. Oerossen waren ontzagwekkende dieren, zowel wat grootte als wat kracht betrof.

Er waren voldoende bossen in de Friese landen, waar zeker oerossen huisden. Ook op het oude duin, waarop Limmen en Heiloo lagen, was bos. Op de kustwal was bos en er waren moerasbossen van elzenhout in de buurt. Maar oerossen vangen was levensgevaarlijk. Het was beslist ondoenlijk om oerossenhuizen in voldoende getale te leveren. "Deze belasting was drukkend, zo het ook andere volken gold." Aldus Tacitus (Ann. IV 72). Toen dat dus niet gebeurde, werden de 'wanbetalers' aangepakt. Eerst moest hun vee er aan geloven, dan hun akkers en tenslotte werden vrouwen en kinderen in slavernij weggevoerd. Klachten en protesten hadden geen effect. Zoiets moest misgaan. Toen Olennius met zijn belastinggaarders in 28 na Chr. weer eens huishield, was de maat vol en kwamen de Friezen in opstand. Zij namen geen halve maatregelen. De gehate belastinginners met hun soldaten werden gevangen genomen en opgehangen. Olennius ontkwam dit lot door naar Gastellum Flevum te vluchten. Dit werd vervolgens belegerd door de Friezen. De machthebber van Germania Inferior (= Neder Germanië, een provincie aan de beneden Rijn), (Lucius) Apronius, kreeg hiervan bericht. Hij liet terstond bataljons van de legioenen uit de provincie Germania Superior (Boven Germanië) oproepen. Met de beste ruiters en uitgelezen voetvolk vormde hij twee legers. Beide legers werden tegelijk onder zijn leiding langs de Rijn gevoerd, kennelijk tot aan het Gastellum Flevum.

Intussen hadden de Friezen de belegering opgeheven en trokken weg om hun eigendommen te verdedigen (Ann. IV 73).

Aannemelijk lijkt het dat ze zich achter de reeds vermelde Rijn-arm terugtrokken. Op het oude duinlandschap van Limmen-Heiloo, gescheiden van de legerplaats door open water en verder omgeven door een moerassig krekengebied, waren ze betrekkelijk veilig. Maar nu begonnen de voorbereidingen voor een Romeinse strafexpeditie. De legeraanvoerder liet in de naastbijzijnde wad-achtige moerassen van de riviermonden (estuaria) dammen en bruggen aanleggen als wegen voor de zwaarbewapende troepen. Bovendien vond men er doorwaadbare plaatsen. De bedoeling was dat de vijand omsingeld zou worden. Hiervoor lijkt het optrekken van troepen langs het oud kustduin naar het noorden de aangewezen weg. Maar dan moest men de riviermondingen oversteken om naar het binnenliggende binnenduin te komen. Zoals reeds vermeld is de afstand ter plekke van de huidige Zanddijk het kortst en dus het aangewezen traject. Dan moest men nog minstens over twee stromen en moerassig, deels onbegaanbaar terrein. Dammen en bruggen waren dus noodzakelijk. Daar er ook sprake was van doorwaadbare plaatsen was het hier niet zo diep. Dat vergemakkelijkte het werk. Het werk aan dammen en bruggen was natuurlijk niet onopgemerkt gebleven, zodat de Friezen eveneens hun maatregelen hadden genomen.

Toen zal het aanvalssignaal geklonken hebben. Apronius gelastte het bataljon van de Canninefaten (uit Zuid Holland) en het verdere Germaanse voetvolk over te steken. De Friezen wachtten hen reeds op in slagorde. Dit wijst op een niet-Germaanse discipline. Van nature vochten ze als individualisten, aanvallend en vluchtend als het uitkwam en niet lettend op het verband met de rest. Het is duidelijk, dat vele Friezen als soldaten bij de Romeinse hulpstroepen het vak van hun meesters hadden afgekeken en nu stonden ze hun mannetje. En inderdaad deden ze hun werk goed, want de aanvallende Canninefaten-ruiterij werd teruggeslagen. Toen werd de legioenruiterij ingezet. Maar hiermee liep het ook al verkeerd af. Daarop werden drie gewapende cohorten in de strijd geworpen en daarna voor alle zekerheid nog maar eens twee. (Een cohort telt 500 à 600 man.) Dat ging al evenmin naar wens. Na een pauze besloten de Romeinen de volledige bondgenootschappelijke ruiterij in te zetten. Maar deze later komenden konden de gedemoraliseerde voorgangers, die wankelden of uit vrees al vluchtten, geen steun meer geven.

Zelfs werden ze in de paniek door de vluchtenden meegesleept. Tacitus schreef, dat als alle Romeinse troepen tegelijk hadden aangevallen, zij sterk genoeg waren geweest om te winnen. Het is de vraag of dat mogelijk was geweest. Er waren maar weinig geschikte plaatsen om de ruitery over te laten steken, want ze moesten ernaar zoeken. Evenmin had men een breed front voor het voetvolk ter beschikking, daar dit laatste alleen via enkele dammen en bruggen over kon steken. De troepen moesten dus wel achter en na elkaar optrekken. Op een klein gebied kon dan een geconcentreerde macht van Friezen hen opwachten en effectief bestrijden. De Romeinen hadden er kennelijk niet op gerekend, dat dit volk van veehouders en vissers zo goed zijn strijdkrachten wist te organiseren. Apronius zag het niet meer zitten en gaf aan Cethegus Labeo, Legaat (= commandant) van het Vijfde Legioen, de rest van de hulptroupen. Maar ook deze raakte in een hachelijke situatie en het zag er voor Labeo gevaarlijk uit. Hij riep toen per bode de hulp in van de legioenen. Hierop kwamen de keurtroepen van het Vijfde Legioen. Zij stormden voor de anderen uit en dreven tenslotte na hevige strijd de Friezen achteruit. Zoveel mogelijk van wat er nog over was van de omsingelde cohorten en ruitery werd ontzet. Velen waren gevallen of door wonden uitgeput. Zo erg veel betekende deze laatste Romeinse actie niet, want Tacitus berichtte, dat de Romeinse bevelhebber niet verder trok om wraak te nemen of om de lijken te begraven. Gezien de niets ontziende wraakoefeningen, die de Romeinen doorgaans na een overwinning namen, is het duidelijk dat ze hier 'aan het eind van hun Latijn' waren, bovendien was het niet begraven der doden een ernstige zaak. Zoiets na te laten gold bij de Romeinen ronduit als een schandaal, temeer daar er vele krijgtribunen (= hoofdofficieren), praefecten en aanzienlijke centurio's (hoofdmannen over 100 manschappen) gesneuveld waren. Dat het terugdringen de Friezen niet zo ver ging, bleek ook uit het feit, dat nog belangrijke troepenconcentraties, na later bleek, waren ingesloten en hun ondergang tegemoet gingen. Zonder meer blijkt uit het bulletin van Tacitus, dat de Romeinen een ernstige nederlaag hadden geleden. Van 'overlopers' (omgekochte?) vernam men naderhand dat 900 Romeinen in een heilig woud, genoemd naar de godheid Baduhenna, na een strijd, gerekt tot de volgende dag, waren afgemaakt. Waar lag dit heilige woud? En wie was Baduhenna? De Germanen vereerden hun goden en hielden hun heilige bijeenkomsten meestal op een open plek in een bos; op een 'loo'.

Een heilig loo op het oude duin is ons nu nog bekend als Heiloo (= Heilig Loo; in de 11^e eeuw Heilegelo, Heilgalo; in de 12^e eeuw Helichelo; in de 15^e eeuw Heyligheloe; later Heylo. Zie E.H.P. Cordfunke: De geschiedenis van het Witte Kerkje te Heiloo. Alkmaars Jaarboekje 1966.) Vaak bevatte zo'n heilig loo een heilige bron. Volgens de legende was Willibrord aansprakelijk voor de bron ter plaatse van het 'putje' bij het Witte Kerkje. Erg geloofwaardig is deze legende niet. Teveel putten staan op naam van Willibrord. Veler zal het wel zo gegaan zijn: pasbekeerden doopte hij in de reeds aanwezige heilige bron. De archeoloog Dr. H. Halbertsma vermoedde als een der eersten, dat het Baduhennawoud (Lucus Bauhennae) gelijk te stellen was met het gebied van Heiloo-Limmen (Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, jaargang 15-16, 1965-1966, blz. 62).

Baduhenna werd beschouwd als een krijgsgodin, omdat haar naam door sommige taalgeleerden in verband wordt gebracht met strijd. "De in de strijd dodende" (P. Glazema: Gewijde plaatsen in Friesland. 1948, blz. 49). Zo'n naam zou kunnen gelden voor Wodan. Omdat er echter sprake is van een godin lijkt één van de namen voor Freya aannemelijker. Freya is geen echte naam, maar betekent zoveel als "meesteres", "heerseres". Net als alle oude goden had zij vele namen. Freya was een krijgsgodin. Van de gesneuvelden ging een deel naar Wodan, een ander deel naar Freya (Edda; Het lied van Grimmir, vers 14). Bovendien voerde zij de Walkuren of oorlogsmaagden aan. Aan Freya waren de kat en linde gewijd. In Heiloo hebben we een "Kattenberg" met erop en omheen lindebomen. De bewuste heuvel wordt echter als vrij jong beschouwd (1707). Hij heet ontstaan te zijn door opstapeling van de uitgegraven grond van de vijver voor Nijenburg. De linde boven op de berg lijkt evenwel veel ouder. Een boring in de heuvel en een pollenanalyse (stuif meelonderzoek) van de boorkern zou ons wellicht over de ouderdom meer zekerheid kunnen verschaffen. Misschien stond er al een heuveltje en werd daar tegenaan de uitgegraven grond gedeponeed.

De strijd in het Baduhennawoud had nog een rampzalig verlies voor de Romeinen in petto. Een groep van 400 man had zich verschanst in de 'villa' (= landhuis, grote boerderij) van de veteraan Cruptorix. De naam van de oudgediende doet meer aan een Galliër denken dan aan een Romein. Misschien kreeg hier een Galliër na 25 jaar trouwe dienst in het leger, behalve een militair 'diploma' een stuk land cadeau.

Dit gebeurde meer bij oudgedienden (J. H. Bloemers e.a.: Verleden Land. blz. 92 en 99). Er waren immers voor de 'belasting' genoeg akkers van de wanbetalende Friezen geconfiskeerd. Uit de tekst van Tacitus is op te maken dat de villa in het strijdgebied lag, dus op de oude duinwal Limmen-Heiloo. Tacitus vermeldde merkwaardigerwijs, dat de mannen in de villa uit vrees voor verraad elkaar afmaakten. Wat voor verraad en van wie hadden zij die te duchten? Aannemelijker lijkt het, dat ze wel begrepen dat het niet vol te houden was tegen de overmacht. De wraak van de verbitterde Friezen vrezend en om aan een vreselijk lot te ontkomen, zochten ze liever direct de dood. De geschiedenis beëindigend schreef Tacitus: "Clarum inde inter Germanos Frisium nomen" (Beroemd was sedertdien de naam der Friezen onder de Germanen.) (Ann. IV 74). Keizer Tiberius kreeg natuurlijk de hele toedracht te horen. Hoewel de Romeinen erger dingen hadden meegemaakt, was dit toch een geduchte slag; als het ware een verkleinde herhaling van de slag in het Teutoburgerwoud in 9 na Chr. Tacitus schreef in verband met de slag in het Baduhennawoud: "De grenzen van het Rijk waren onteerd." Voor de buitenwereld veinsde Tiberius echter van niets te weten. Niet omdat hij het een onbelangrijke zaak vond, maar hij wilde niemand met een dure en wellicht weer riskante veldtocht opzadelen. Kort na de verloren slag werd de vesting Flevum verlaten, want er zijn geen resten gevonden van na 30 na Chr.; wel vernielingen.

Pas na bijna 20 jaar besloten de Romeinen in 47 na Chr. onder Corbulo opnieuw tot een verovering van het land der Friezen over te gaan. Maar hoewel hij succes had, moest hij al gauw de zaak op last van Keizer Claudius (41-54 na Chr.) opgeven. Deze intelligente keizer had wel door, dat er uit dit deel van Germanië niet veel te halen viel. Hij vond dat een verovering van Brittannië nauwelijks zijn geld had opgebracht. Nadien trok de Romeinse bezetting, ditmaal uit het tweede fort vlak bij de Velsertunnel, zich al gauw terug tot de Oude Rijn, Kromme Rijn en Rijn. Friesland was weer vrij!

G. G. U. Tjaden

Limben - Limmen

Een zoektocht naar de betekenis van de naam

KANNINUS

Een felle Noordwester zwiept over de zee. Donkergrijze wolkenmassa's snellen in dolle drift over het woedende water dat donderend over de zandplaten slaat.

Door de kracht van de tegendruk stuwt de zee het water in de oude zeearmen op, - de opgezweepte watermassa slaat landinwaarts delen van de veenlagen weg die zich tussen de zandige strandwallen bevinden. De kwelderachtige vlaktes pal achter de zandplaten lopen vol. Méér naar het binnenland snijdt de scherpe wind de blaren van de struiken en doet de bomen buigen onder dat barse stormgeweld.

In deze hevige najaarswoede loopt een man achter de bossages noordwaarts, - hij rilt, in z'n grove grijze pij. De wind heeft soms vat op het pak konijnen dat hij op zijn rug torst, dat hem af en toe doet wankelen. De weg die hij belooft is modderig en ongelijk - vol kuilen en bulten - en zodirect zou die helemaal ophouden, weet hij.

Sinds de Romeinen de 'Bataafse eilanden' hadden ingenomen omstreeks het jaar 0, waren er heirwegen door hen aangelegd, die dienden voor een snelle en makkelijke verplaatsing van leger en handel naar -en tussen de nederzettingen. Maar door de vochtige en soms moerassige veenstukken tussen de zandige strandwallen hier in het Kinnehem (Kennemerland), was dit een moeilijk begaanbare en gebrekkige weg. Bovendien liepen her-en-der veen-stroompjes, zodat het vooral met wagens een opgave was.

Kanninus, zoals de man zich noemde, streek de warrige haren uit z'n ogen en bromde een verwensing in z'n baard; uren liep hij en leek niet op te schieten, terwijl z'n koontjes en neus al flink blauw aanzetten. Het handeltje op z'n rug begon hem zwaar te vallen.

De weg hield nu helemaal op, daar, waar de veenmos-begroeiing begon. Even verderop vormden wilgen de grens tussen zandig modder en venig moeras.

Kanninus overzag de situatie, zette toen voorzichtig z'n voet op de zompige veenbonken en liep als een dronken kerel zigzaggend over het veld. Plotseling hield hij stil op een droog stuk, wat een zandplaat bleek midden tussen het natte veen. Vóór hem strekte zich een moerassig gebied uit waarin, in het midden, een modderige stroom liep. Deze kwam uit het zuiden en kronkelde zich vóór hem naar het westen en om een strandwal heen naar het noorden. Kanninus keek peinzend naar de overkant: daar lag op de punt van de strandwal een nederzetting tussen prachtige lindebomen; - zijn dorp. Daar was een veilige plek, - immers, van deze kant was het nauwelijks mogelijk het moeras dóór te steken; men moest hier de weg kennen.

Even later verdween Kanninus in het wild wapperende riet. Aan de overkant gekomen keek hij om naar het modderige spoor dat hij achterliet, vóór hem bogen de linden diep in de wind ten groet; hij was thuis. "Thuis? - Hoe heette dit thuis, het had niet eens een naam". Kanninus zag om zich heen: "Warempel, er zal een naam gegeven worden net zo mooi als dit dorp waardig is, maar net zo moeilijk als de tocht door het moeras... Limbon. Ja, Limbon zal het heten.

Eeuwen en eeuwen later

Vanaf de snelweg zwenkt een auto huiswaarts, - nog even en hij is er. Na Uitgeest waait de straffe zuidwester merkbaar over de polderweg. De wagen slingert als hij een obstakel voorbij snelt, maar de wind heeft nauwelijks vat op het vehikel. Ook het oranje stoplicht niet, dat rood aanloopt als de wagen er doorheen schiet, - en twee tellen later flitst het voertuig voorbij het bord "Limmen". De man achter het stuur zucht tevreden; hij is thuis. Thuis? Limmen heet dat thuis. Hoevaak al gelezen, hoevaak genoemd, het is slechts een plaatsaanduiding waar men niet wakker van ligt: Wat zal het iemand schelen waarom Limmen Limmen heet? What's in a name ?

Toch buigen en bogen vele geleerde hoofden zich over dit vraagstuk, want alles moet worden benoemd en op z'n plaats gezet. En dat het niet simpel is verhalen hun boeken. Het blijkt een taalkundig probleem, maar soms moet geschiedenis uitkomst bieden of een zwerftocht door potscherven en aardlagen.

Zij die hun licht op de naam lieten schijnen zijn o. m.: Künzel, Blok en Verhoeff, Karsten, Gijsseling, Jan de Vries, Jan Pannekeet, van Berkel en Samplonius.

Karsten schrijft in zijn boek 'Noordhollandse Plaatsnamen': "Het is moeilijk deze plaatsnamen te verklaren omdat de oude vormen weinig houvast bieden".

En die oude vormen veranderden steeds in de tijd: Een eerste 'waarschijnlijke' vermelding door sommige schrijvers aangehaald (o.a. van Heissem en van Rijn, Oudh. en gest. van Kennemerland), is 'Limbon' in het jaar 740.

Künzel, Blok en Verhoeff noemen in hun 'Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200', uit originelen of copieën daarvan, verschillende vormveranderingen:

914-948, copie eind 11^e eeuw: in Limbon ecclesia cum mansis X.

2^e helft 10^e eeuw, copie ca. 1420; in Limban mansas...

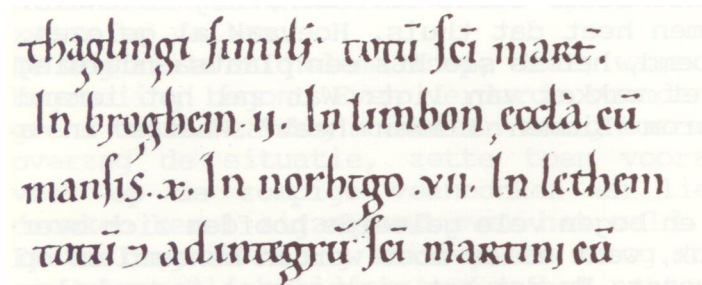
1108, origineel; aeclesiam Limben....

1105-1120, copie ca. 1420; terram in Linbon...

1125-1130, " " " ; in Limban manssus

1130-1161, " " " ; Limbon

1206 eeuw, " " " ; in Linbon tres libras

De oudste vermelding die nog te vinden is (914)

De bronnen zijn o.m.: Het Evangelieboek, Lib. St.Adalberti, het Gravenregister en de Font. Egmundenses. In ± 1250 wordt de naam voor het eerst met dubbel m; Limmen of Lymmen geschreven, maar de oude schrijfwijze wordt in het verloop van de 13^e eeuw ook nog gebezigd. Zelf vond ik nog de vormen Limen en Limnen. In een Egmonds bron stond de vreemde naam Limbem.

De vreemde afwijkingen zijn echter, volgens de hr.R. Rentenaar (Meertensinstituut, bureau Naamkunde), verwaarloosbaar. Zij kunnen in de tijd versprekingen of verschrijvingen zijn, of dat men de betekenis van de naam tóen al niet meer begreep.

Welke mogelijkheden biedt de naam?

"Welnu", zegt de heer Samplonius, "in de eerste plaats moeten we ons erbij neerleggen dat in sommige gevallen de betekenis van een plaatsnaam niet meer te achterhalen valt. Limmen vormt een twijfelgeval." Afgezien daarvan dat we dat al vermoedden, is het dan toch nog mogelijk dat er enkele gissingen denkbaar zijn ?

Ja, zegt Karsten: "Waarschijnlijk bevat de plaatsnaam het woord 'Linde'." Ten 1e: Limban wordt Linde/ban

Ten 2e: Limban is een samentrekking van Lindeboom. Waarom Limban, Linde kan inhouden is volgens Samplonius mogelijk doordat het in de geschiedenis van de taal(kunde) vaker voorkomt dat -nd- wel eens als -m- geschreven werd (Lind wordt Lim), maar voorwaarde was dat daarna een -b- volgde; en dat is in Limban het geval.

De Vries geeft deze verklaring: "Vat men het 1ste lid als 'Linde' op, dan kan de uitgang het woord 'ban' zijn, maar ook wel 'bâm' (= fries voor boom)". Nu denk ik toch wel even aan die vreemde benaming uit het Egmondse geschrift nl. 'Limbem'.

Kritische opmerking: De mogelijkheid dat de naam Limbon iets te maken kan hebben met de Lindeboom' is (taalkundig) zeer wel denkbaar. "In elk geval was de Linde hier van ouds inheems." (Karsten).

Een tweede mogelijkheid, of onmogelijkheid

Het oud-Noordhollandse woord 'Liem' dient Karsten als uitgangspunt voor zijn tweede verklaring van de naam Limban.

Lim wordt Liem (= grondsoort Leem) Ban wordt Banne (= buurtschap, dorps- of rechtsgebied)

De betekenis samengetrokken wordt 'Leemdorp' of 'Leembuurt'.

Over de term 'banne' werpt Samplonius op: "In de plaatsnaamkunde komt 'ban' betrekkelijk weinig voor, zeker als grondwoord. Als het wel als zodanig in een plaatsnaam gebruikt is, zal het in de oude vermeldingen als 'banno' voorkomen. 'Limbanno' komt echter niet in de geschiedenis voor."

Er is nog een probleem, t.a.v. het leem. In Limmen wordt kleig fijn zand aangetroffen, in plaats van leem.

Zeeklei is hier over- en tegen zand aangelopen (A. Rijmerink, Staringscentrum). Denkbaar is nog dat men vroeger dit kleig fijn zand 'leem' noemde, maar die zgn. 'afzetting' vond plaats rond 1100 n. Chr. Daaraan kan de oudere naam Limbon niet zijn ontleend.

Limbon is de oudste vorm, Limmen is door afzwakking in de uitspraak ontstaan. De naam 'Limmere', die Jan Pannekeet als persoonlijke mogelijkheid opnoemt in "meer of plas die door leemdelling is ontstaan", is als jongere vorm niet acceptabel (De Cock, Hist. Geografie van Kennemerland, noemt 'Limmere' een vroegere naam voor de Haarlemmermeer).

Kritische opmerking: Leem in de naam Limbon is (taalkundig) niet uitgesloten. In de tijd echter was de term 'leem' in deze streken in de naamgeving niet gebruikelijk, enkel in het zuiden van het land (R. Rentenaar). Leem wordt hier niet gevonden (A. Rijmerink).

Een onzekere tocht

Samplonius laat ons zien hoe moeilijk het is om tot een denkbare conclusie te komen: het is puzzelen. Na twee mogelijkheden tot naamsontleding

a: ' Limbon' (Lindeboom)

b: ' Lim+ban' (Leemdorp)

is er nog een derde mogelijkheid

c: ' Limb+on'

Er zijn vele oude plaatsnamen die hun herkomst hebben in het indogermaanse of germaanse taalgebied. Limbon (Limb+on) zou een oude naam kunnen zijn. De oude vorm -on of -en betekent 'Plaats aan de...', zoals in de plaatsnaam Voeren (Voer-en); plaats aan de W.N. Voer (W.N. = Water naam), Holten (Holt-en); plaats in het bos, Schagen (Scag-on); plaats bij de oeverbossen. Limbon (Limb-on) misstaat niet in deze groep: plaats aan de Limb ? Samplonius: "Ik neig er momenteel toe aan te nemen dat we hier met een oude waternaam te maken hebben, mogelijk de naam van de stroom die ten Zuiden van de oude strandwal om Limmen heen naar het Noorden boog om bij Egmond in zee te stromen."

"Deze waterloop verzandde pas in de Karolingische tijd (\pm 800 n. chr.), d.w.z. laat genoeg om zijn naam te geven aan de nederzetting op de punt van de strandwal waar het water omheen boog". Limbon zou dus betekenen: 'Nederzetting aan de W.N. Limb'

Wat betekend nu deze waternaam 'Limb'?

"Oude waternamen behoren tot de moeilijkst verklaarbare namen van de toponymie (plaatsnaamkunde) juist omdat hun herkomst zich veelal in het grijze verleden verliest".

"Welnu, het lijkt niet onmogelijk aan de woordstam 'Limb' een betekenis toe te kennen die niet onpassend is voor een water".

Samplonius wijst op stamwoorden zoals het latijnse 'Limbus' dat verwant is aan het indogermaanse 'Lembh' - germaans 'Limb', die o.m. inhouden 'Slap-verwelkt-niet gespannen'. Deze zouden een mogelijke grondbetekenis van een waternaam kunnen hebben bv.: 'sterk kronkelende uitloop'.

Hij denkt echter méér aan de mogelijkheid van de indogermaanse voorvoeging -s-, de zgn. mobiele -s-. Indogermaans 'Slemb' levert o.m. het engelse 'Slump' = moeras, natte plek, terwijl het indogermaanse 'Slembh' ten grondslag ligt aan het duitse 'Schlamm' = modder.

"Deze betekenis aannemende zou 'Limb' de naam van een water (poel) geweest kunnen zijn dat gekenmerkt werd door de aanwezigheid van modder of slib".

Kritisch opmerking: Limbon kan (hypothetisch) 'plaats aan de modderstroom' of 'plaats aan het moeras' betekenen.

De 'mobiele -s-' werd soms gebruikt, maar bleef dan meestal staan (R. Rentenaar).

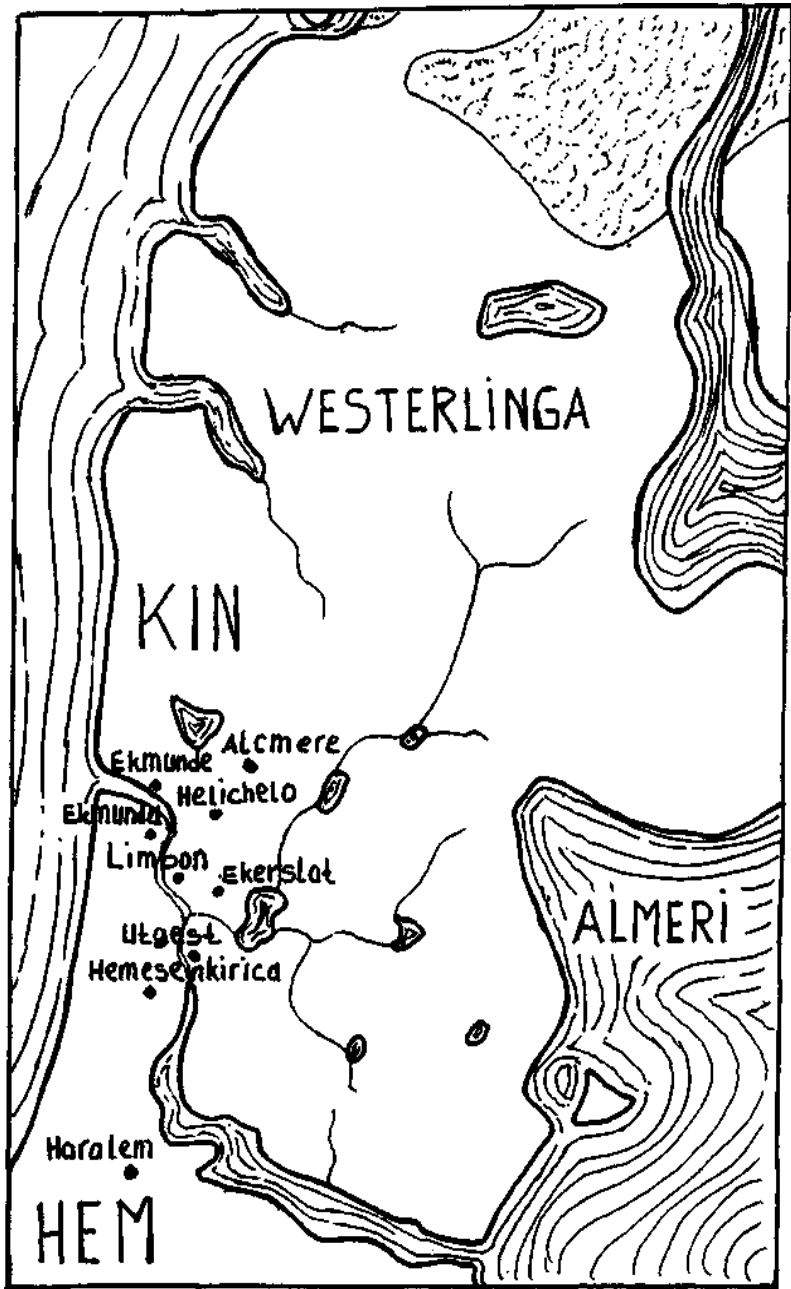
Vissen we toch in troebel water?

Het lijkt erop dat Kanninus een loopje met ons neemt en een spel van 'wie van de drie' opvoert; linde, leem of modder?

Alles lijkt mogelijk en onmogelijk. Het past ons nu dit af te ronden en de keuze aan de smaak over te laten.

We zullen er misschien nooit achter komen of de eerste Limmer een 'Lemenaar' werd genoemd, een 'Lindelaar' of een 'Modderaar'.

Kees Druifven

Noorderkwartier en Kennemerland omstreeks 600 na Chr. Een combinatie van reconstructies naar W. Zagwijn, 1986 en J.K. de Cock, 1965

DE OMGEVING VAN HET OUDE LIMBON

Van de vroege geschiedenis van Limmen is weinig specifiek bekend. Her en der een jaartal, een perkament waarin Limbon wordt vermeld, en alras is men aangeland bij de 17e en 18e eeuw. In algemenere termen is er nog wel iets te vertellen over de ontwikkelingen in de middeleeuwen. Het gaat dan noodgedwongen over een ruimere omgeving dan alleen ons dorp.

De keizer

De instorting van het Romeinse rijk veroorzaakte in West-Europa een grote economische teruggang. De organisatie voor inning en verdeling van belastingen viel weg, wegen en legers werden moeilijker te onderhouden, het vervoer en de handel stortte ineen en daarmee de circulatie van geld.

Er was vrijwel geen markt meer voor eventuele overschotten en ambachtelijke produkten; de meeste mensen hadden nauwelijks geld om iets te betalen en leefden van de hand in de tand.

Het gevolg was dat een keizer als Karel de Grote (en z' n minder illustere voor- en nazaten) geen geld meer kon vragen als belasting en de mensen niet kon bekostigen om de belasting in nature naar een centraal gelegen hof te brengen. Hij was gedwongen om met zijn hele hof van hoeve naar hoeve te trekken (de vronhoeves) en ter plaatse, bij wijze van belasting, de oogst op te eten.

Het is niet zo'n groot wonder dat onder zijn zwakkere opvolgers de beheerders van zulke vronhoeves hun keizer de indruk wisten te verschaffen dat hij genadebrood at, waarvoor zij in ruil wel enige privileges wilden. De keizer kon bewezen trouw van zijn oorspronkelijk gewoon aangestelde functionarissen met weinig anders belonen dan landerijen en titels. Hier ontstond een eerste kern van adel, oude landadel die niet aan een hof gebonden was, maar een deel van het land van de keizer beheerden in zijn naam (en hun eigen zak).

De adel

Op 15 juni 922 gaf de toenmalige koning Karel (Simplex, de Eenvoudige of Onnozele) aan "zijn getrouwe Dirk de kerk te Egmond met alles wat daar gerechtelijk bijhoorde: dienstlieden, beemden, bossen, weiden, wateren en waterlopen". De kerk, een kapel, was daar in 722 door St. Adelbert gesticht en later van een muur en een gracht voorzien als bescherming tegen de aanvallen van de Noormannen. Deze Dirk, de eerste, stichtte in de buurt van de kapel een nonnenklooster. Zijn zoon Dirk II liet de nonnen echter vervangen door monniken, "in wier hand het zwaard evenmin misplaatst was als het bidsnoer", want de Westfriezen waren behoorlijk plunderziek.

Of deze Westfriezen met de andere friezen en met de noormannen gemene zaak maakten, blijft duister. Ook hun totale woongebied is zo goed als onbekend. Wel is de geestrug tussen Limmen en Huiswaard periodiek door Friezen bewoond geweest.

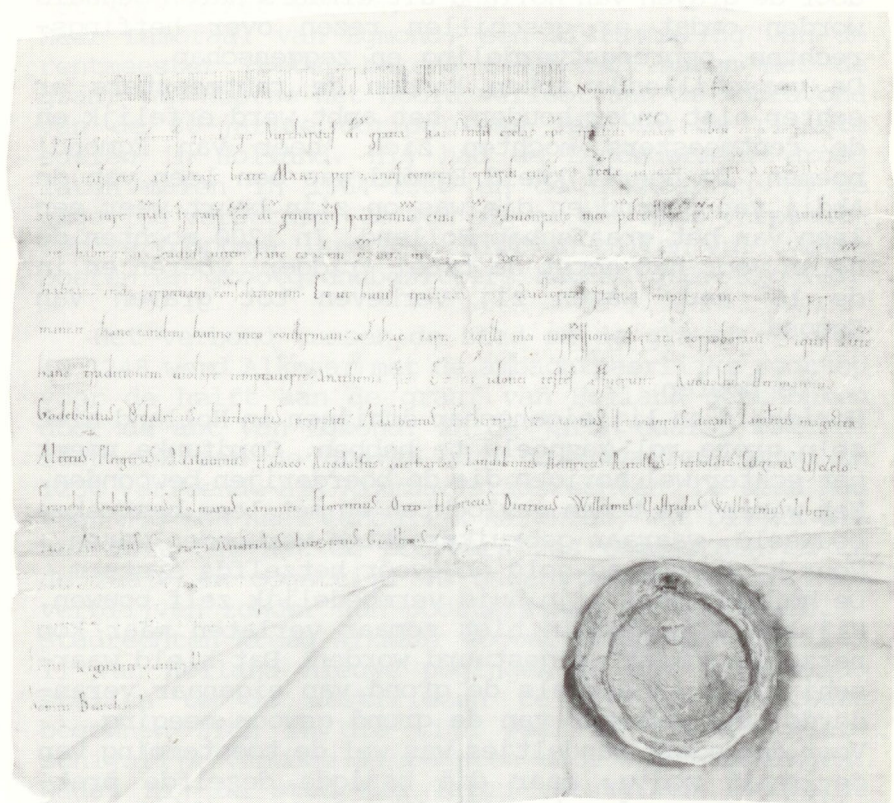
In dit gebied werden de Dirken neergezet; ze mochten zich graaf van Holland noemen (oorspronkelijk waarschijnlijk Holtland) en hadden zeggenschap over een gebied tussen de Zijpe en de monding van de Rijn. Welke monding precies wordt bedoeld, is onbekend. Uit de voorgaande anekdote zal wel duidelijk zijn dat ze die zeggenschap in de meeste gevallen met het zwaard moesten veroveren. Toch kon Dirk I al aan de abdij van Egmond 2 hoeves schenken, gelegen in de 'villa Allecmere', die jaarlijks één pond (goud?, zilver?) opbrachten. Veel rijkdom zullen ze niet uit het land gehaald hebben, want de grond was schraal en moerassig.

De kerk

De abdij begon steeds meer de omgeving te beheersen. In het begin van de 12e eeuw waren de belangrijkste bronnen van inkomsten en de rechtspraak door de Graven van Holland aan de abdij geschonken (de erfgenamen van Dirk hadden zo langzamerhand in 's Gravenhage domicilie gezocht). De abdij had veel grond en andere rechten binnen Alkmaar in handen gekregen, door ruil, schenking of koop. Zo ving de abdij op een bepaald moment een bedrag van 6 pond per jaar van de tol in Alkmaar. Iemand deed dan het werk voor hun en kon zelf alles houden wat hij boven die 6 pond inde. Uit de verre omgeving kwamen huren en belastingen binnen, in natura zowel als in baar geld.

Voor zulke omvangrijke zaken had de abdijs een rentmeester in de arm genomen; een burger in dienst van het klooster. De rentmeesters werden waarschijnlijk goed betaald in land en vruchtgebruik. Maar ze begonnen ook voor eigen rekening te werken. Zo had een rentmeester een tiental huizen aan zee neergezet, zodat een aantal arme gezinnen zich bezig konden houden met de visvangst (voor de abdijs) tegen een vergoeding aan de rentmeester van een tiende (elke tiende vis).

De rijkdom die verbonden was aan het rentmeesterschap werd groter en de opvolging in de post werd quasi-erfelijk. Een aantal generaties rentmeester vergrootten en versterkten hun oorspronkelijke hoeve op zo'n manier dat het uiteindelijk 'het slot op de Hoef' werd.

kopie van de oorspronkelijke acte van overdracht, door Bisschop Buchardis van Utrecht uit 1108. Tot dan toe behoorde de kerk van "Limben" aan de St. Maartens kerk, maar bij deze acte schonk hij de kerk aan het kapitel van St. Maria.

De oorspronkelijke acte bevindt zich in het Provinciaal archief te Utrecht

De abten en de rentmeesters moesten meer dan eens door de graven van Holland uit elkaars haren gehaald worden omdat er geschillen rezen over heffingsrechten, opbrengstverdeling en zeggenschap. De verschillende abten konden de rentmeesters er echter niet onder houden, het ambt werd erfelijk en de rentmeesters mochten zich 'heer van Egmond' noemen. De heerlijkheid Egmond was een leen van de Abdij van Egmond en die was op zijn beurt weer een leen van het graafschap Holland. In 1200 mochten de heren voor het eerst de titel 'ridder' voeren en in de 16e eeuw waren zij verheven tot graven van Egmond.

De boeren

Horigheid en lijfeigenschap schijnen in Holland niet zo'n grote rol gespeeld te hebben. Cordfunke noemt het echter wel horigen die de boerderijen bewoonden. Het waren van tenen gevlochten en met leem bestreken bouwsels, waaraan gebruiksrechten verbonden waren. Voor hoog en laag gold ongeveer hetzelfde systeem. De horige moest zijn huis vermoedelijk zelf bouwen. Hij kon zijn domein niet zomaar verlaten maar kon net zomin zomaar weggestuurd worden. Dat hield waarschijnlijk in dat als de grond van eigenaar veranderde, de bewerker van de grond gewoon meeging. Voor dat soort handeltjes was wel de toestemming van de graaf nodig, maar die bezigde dezelfde praktijken. Zo werden in 1085 door de toenmalige graaf van Holland enige hoeves in andere streken geruild voor een rente van 8 pond in Alkmaar. We mogen dan veronderstellen dat enkele Alkmaarders de rechten kregen op de boerderijen.

Een actieve rol werd pas vele eeuwen later aan boeren toegekend. De aanleg van de Zaadijk in 1468 door de broeders van de Abdij was waarschijnlijk nog met het oog op vergroting van het eigen grondbezit en de opbrengsten gedaan. Er kon zo een groter aantal horigen aan het werk gezet worden.

Maar Lamoraal van Egmond, een afstammeling van de rentmeester (beter bekend omdat hij samen met de graaf van Hoorne het hoofd verloor aan de vooravond van de 80-jarige oorlog) was een van de rijkste edelen in Holland. Hij had de Egmondermeer droog laten malen in 1564-1565 en de afwatering in de omgeving verbeterd. Zo won hij er een hoop verpachten verkoopbaar land bij. Hiervan zullen vnl. vrije boeren en grootgrondbezitters hebben geprofiteerd.

Het verbond tussen de stad en de graven

In 1248 werd Alkmaar met de ambachtelijke rechten voor de helft aan de graaf van Holland geschonken door de abt van Egmond. In de jaren daarop moet de rest ook aan de graven zijn toegefallen, want in 1254 verleende hij Alkmaar stadsrechten. De stad had toen nog een heel landelijk karakter, wat blijkt uit het feit dat het de poorters was toegestaan om in de zaai- en oogsttijd 40 dagen buiten de stad te verblijven zonder hun poorterschap te verliezen. Stadrechten kreeg Alkmaar vooral omdat graaf Willem II van Holland nieuwe pogingen in het werk wilde stellen om de Westfriezen te onderwerpen. Deze begonnen zich in die tijd weer te roeren; waarschijnlijk vanwege misoogsten door overstromingen. Nadat hij de stad had laten versterken sneuvelde Willem II echter. Zijn paard zakte bij Hoogwoud door het ijs en hij werd doodgeknuppeld. Zijn zoon, Floris V kon het werk pas vele jaren later afmaken. Geholpen door overstromingen, waardoor de Westfriezen elkaar niet te hulp konden komen, versloeg hij de groepen een voor een. Hij onderwierp ook de eilanden Texel en Wieringen in 1289.

Hierdoor kreeg het graafschap Holland er een belangrijk gebied bij: ondanks al het water was West-friesland een beter landbouwgebied dan Holland zelf.

De geregelde inkomsten uit West-friesland. Vijf dwangburchten o.a. in Alkmaar en Medemblik stelden die inkomsten veilig. Ook werd de bedijking nu grondig ter hand genomen. Holland werd zodoende een Zuiderzee-macht, waardoor zij een graantje mee konden pikken van de scheepvaarthatel van het Hanze-verbond.

De graven van Holland kregen door de veroveringen en door het verlenen van voorrechten aan steden meer directe zeggenschap en inkomsten in hun gebied; ze werden minder afhankelijk van de medewerking van hun leenmannen. Het vroedschap was direkt tegenover de graaf verantwoordelijk. Grafelijke en stedelijke belangen liepen tot op grote hoogte gelijk. Beiden hadden een belang bij het terugdringen van de invloed van de kleine adel en kerken. De overgang van agrarisch naar commercieel die toender tijd in veel hollandse steden plaatsvond werd door de graven gestimuleerd met allerlei economische voordelen. De graven vergrootten de rol en macht van hun eigen domein ten koste van die van kleinere domeinen. Het zal in hun belang zijn geweest om niet weer leenmannen aan te stellen,

maar functionarissen, die dan beloond werden met een vruchtgebruik. Maar het stimuleren van de steden had hetzelfde nadeel als het steunen van leenmannen en kloosters. Het ging ten koste van de leenheer. Niet alleen landbezit was doorslaggevend; ambachtelijke productie en belasting inning werd meer en meer van belang.

De graven leenden vaak geld bij de steden; bijvoorbeeld voor hun militaire ondernemingen. Het graafschap stond tenslotte in de tweede helft van de 14e eeuw bij een aantal steden zwaar in het krijt. Tussen 1352 en 1354 stond het vrijwel onder de curatele van de steden, die daardoor ook inspraak kregen in het bestuur van het graafschap. In 1398 leverde Alkmaar 300 gewapenden, 5 timmerlieden, 5 metselaars en 5 smeden (op een bevolking van ca. 4000 mensen!) voor het leger van hertog Albrecht in een veldtocht tegen de Oost-friezen. Een teken van de financiële kracht van Alkmaar en van de verplichtingen, maar ook het belang dat zij bij de veldslagen van de edelen hadden.

De stad

Voordat Alkmaar stadsrechten kreeg was de stad al van belang als doorvoerhaven naar de abdij en het slot op de Hoef. Van de aanvoer van rentes in natura als van diverse bouwactiviteiten ging een stimulans uit. Een tweede periode van groei beleefde de stad in de tweede helft van de 13e eeuw. Haar rol als grensvesting, met de bouw van wallen en burchten en de aanwezigheid van soldaten zullen flinke inkomsten met zich mee gebracht hebben. Er was een tol en er was een markt waar vooral landbouwproducten van de klei en het zand, maar ook nijverheidsproducten werden verhandeld. Hier brachten heffingen zoals waaggeld inkomsten voor de stad.

In 1347 wilde men het "die van Kennemerland en West-friesland" al verbieden om hun weekmarkten ergens anders dan in Alkmaar te houden. Er waren drie jaarmarkten die ieder drie weken duurden en die door kooplieden bezocht werden uit Friesland, Denemarken, Brabant, Vlaanderen, enz.

Zij moesten zowel de tol als een goederenomslag van een-veerstigste betalen. Bovendien kreeg het stadsbestuur het recht om belastingen te heffen van de poorters ten nutte van de stad. Bij bijzondere gelegenheden mochten zij ook speciale heffingen instellen, zoals in 1413,

toen er een accijns werd geheven over diverse goederen waaronder wijn en vooral bier, dat in grote hoeveelheden in de stad werd gebrouwen en gedronken.

Het stadsbestuur was verplicht een deel van de geïnde belastingen af te dragen aan de graaf. Deze had allerlei lieden in de stad wonen die bij hem in dienst waren of persoonlijke verplichtingen aan hem hadden. Zo was er bijvoorbeeld een viskoper die de palingen moest ontvangen van de huizen en visserijen die de graaf in West-friesland had. Er was ook een rentmeester die grafelijke inkomsten als tol, lijfrentes en pachten moest innen. Vaak werden deze en andere rechten weer verpacht, een bron van rijkdom voor enkele poorters. Claes Corff, rentmeester van de graaf, pachtte de inning van het haardstedengeld dat de stad was opgelegd als boete voor een opstandje. Ruim 25 jaar later kon de stad zich hiervan vrijkopen voor 3000 pond.

Veel werk en inkomsten verschaftte het ophogen van land, dijken leggen en grachten graven ten behoeve van de stadsuitbreiding. Het land viel vaak toe aan de parochie, die er bijvoorbeeld de bouw van de Grote Kerk mee financierde. Het klooster van Egmond verzamelde eveneens veel rijkdom, maar deelde weinig in de lasten van de stad. Bovendien beconcurrerden zij handel en nijverheid doordat zij over goedkope arbeidskrachten beschikten.

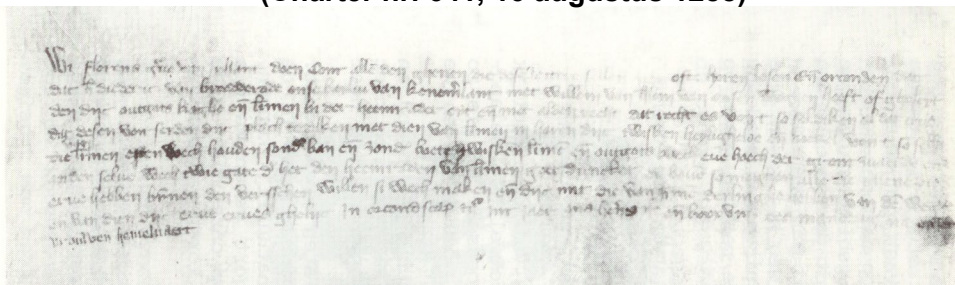
Toen de kloosters dan ook bij de latere geloofstwisten opgeheven werden en hun macht kwijtraakten konden ondernemers profiteren van de vrijgekomen arbeidskrachten en de stad zelf profiteerde nog lang van de grond die haar toeviel.

In het begin van de 16e eeuw was Alkmaar een kleine markt- en handelsstad waar bijna driekwart van de rijkdom in handen was van kleine burgers, neringdoenden en handwerkslieden. De rest was in handen van een klein aantal rijken.

Deze burgerlijke rijkdom, gebaseerd op de nijverheid, zou voor een belangrijk deel de basis vormen voor grote ontwikkelingen in de landbouw en scheepvaart. Gezamenlijk leidde dat tot de Gouden Eeuw.

K. Droog

(Charter nr. 641, 16 augustus 1288)

Graaf Floris V maakt enige bepalingen over de dijk tussen Outgotskoog en Limmen.

"Wi Florens grave van Hollant doen cont allen den ghenen die dese letteren sellen zien ofte hooren lese, dat her Diederie van Breedderode onse bayliu van Kennemerlant met Willem van Herlem van onsen wegen heeft ofgheleyt den dijk Oudgotskoghe ende Limmen bi der Heemrader eyt ende met al den regt dat regt es. Voirt so sel diken aldat erve dat desen voirseyden dijk plach te diken met dien van Limmen in haren dijk twisken Heyligheloe ende Boekel." "Voirt so sellen die van Limmen enen wech houden zonder ban ende sonder boete twisken Limmen en outgotskoech even hoegh der grontzvaerde ende op den selve wech twee gaten daer het den heemraden goet duncket, ende boven so moghen alle die ghene die erve hebben bynnen den verschen, willen si wedr maken ende dijk mit die van Limmen deylingen hebben van den weghe ende van die dijk, erve erves ghelijc."

"In orcondscap etc. int jaer ons Heren XIIe ende LXXXVIII des manendages na onser vrouwe hemelvaert" (1288)

En mocht het U, goede lezer, na drie maal herlezen nog niet zijn gelukt de inhoud van dit stukje 13e eeuwse proza te snappen; geen nood, U bent vast niet de enige. Heel in het kort komt de inhoud er op neer dat de Limmenaren een dijk maken tussen hun gebied en dat van de noordelijke bureu. Die dijk wordt dan onderhouden door die mensen die er met hun bezit aan grenzen. Ook moet er op maaiveld-hoogte een weg bij komen. Wie dan op de dijk en de weg wil aansluiten mag meedoen. De deelnemers moeten elkaar gelijke rechten geven op de dijk en de weg.

P. A. van der Steen

LIMBON/LIMMEN 1250 JAAR

Hoe leefden we van onze grond en wat aten we.

Als we in de oude archieven lezen valt onmiddellijk op dat de korenteelt naast de veeteelt de belangrijkste bron was voor ons hoofdvoedsel. Dat is zo geweest tot ca. 1650 (midden 17e eeuw). Laten we deze periode eerst eens bekijken. Ons voedsel bestond ook voornamelijk uit brood en allerlei papsoorten, aardappelen waren er nog niet en groentegebruik zoals wij nu kennen was nog heel anders. We kregen de naam gortzakken. We aten zoveel gort. We maakten het veel te gortig meende men in de omliggende dorpjes. Nee, het zou natuurlijk kunnen, maar zo precies van haver tot gort weten we die dingen niet. Het zou wel koren op onze molen zijn als dat licht nog eens onder de korenmaat vandaan kwam.

Ook werden hier wel al erwten en bonen geteelt. Het stond alleen in geen verhouding tot de korenopbrengsten. Dat blijkt ook met kool en wortelen

DE BOER AAN HET WERK

Prent uit "De Spieghel der Nederlandschen Geschiedenissen"
van 1613 (Atlas van Stolk, Rotterdam)

het geval te zijn. Het gold voor de wijde omgeving. Dat kunnen we opmaken uit oude lijsten van o.a. de Abdij van Egmond en de kloosters uit Beverwijk. Dan zijn er nog bekend zogenaamde schaderapporten uit de Middeleeuwen van wind- en wildschade langs de kust. Daarin werd de overheid gevraagd om maatregelen. Door ontbossing langs de kusten zijn er veel zandverstuivingen geweest. Niet alleen oogsten verdwenen onder het zand, zelfs hele huizen.

Dat ging ook altijd alleen maar over schade aan de korenvelden. Zo ook de opgave bij water- en overstromingsschade.

Koren is het synoniem van graan. De benaming koren moet je eigenlijk zien als de collectieve aanduiding voor veel graankorrels, bv. een zak vol koren. En graan is de zaadkorrel van een of andere korensoort. Tot de korensoorten behoort

o.a. de tarwe, die verlangt een heel goede grond. Onze grond was daar te licht voor. Gerst noemde men hier vroeger "garst". Oudere mensen hebben wij ook nog horen zeggen, "Karsttijd" in plaats van Kersttijd. Tussen haakjes, gort is gepelde of geglansde gerst.

Naar die tijd gerekend kon de gerst hier voor zandgrond heel aardige opbrengsten geven. De opbrengsten konden van jaar tot jaar wel verschillen van bv. 15 tot 30 mud per bunder (hl. per ha.; afhankelijk van produkt 70 tot 75 kg.). We springen nu wel even naar 1860. We moeten hier naar de 19e eeuw omdat we daarvan exacte cijfers hebben. Dit zijn ook gemiddelde cijfers, want heel droge zomers vallen buiten de boot. Dat waren vroeger rampjaren op onze schrale grond. Dat bleef de mensen ook heel lang bij. Daarom denkt men nu nog dat vroeger de zomers allemaal lang en heet (heel mooi) waren. Het was zo'n begrip dat men het ook overdrachtelijk is gaan gebruiken, men sprak vroeger nooit van een mooie zomer maar altijd van een droge zomer.

Een oudoom van mij, Wup Groen (1873-1958, Mariaoord), geboren op de boerderij uit 1639, die stond op de plek waar nu perceel 88 staat aan de Dusseldorp (de oude steen is daar weer ingemetseld, zie de foto in boekje 3), heb ik eens het volgende horen vertellen en dat geeft iets weer van zo'n droge zomer. Het was de zomer van 188..?, het exacte jaar weet ik niet, ome Wup zei: "Die zeumer van toen was zo gort en gort droog, d'r kwam gort-hier-en-gunder (ginder) gien halve zak gort van de bunder".

"We hadden", zo ging hij verder, "die winter daardoor gewoon minder voor ons eigen. Vader wilde ook nog wat verkopen, want het was wel duur. Maar ik kreeg die winter maar ien bord 's middags, dat had ik altijd zo op en Ma (van Maria, zijn zuster, mijn grootmoeder) die had altijd lang werk eten, ze zat er gewoon mee te spinken, den zat ik er wel nei (naar) te gnokken.

Spinken: iemand de ogen uitsteken. Gnokken: bedelend kijken.

Gnokken is een algemeen Westfries woord. Spinken lijkt niet algemeen bekend, het lijkt alleen in onze omgeving bekend. (Graag reactie).

Volgens Pannekeet was ons dialect een overgangsvorm van het Westfries naar het zuiden. Dit moeten wij samen gehad hebben met de omliggende dorpen Heiloo, Akersloot, Castricum en Bakkum.

Maar we gaan terug naar onze belangrijkste voedselbron.

Tarwe

Rogge

Haver

Gerst

Verschillend korensorten

Tarwe en gerst zijn al duizenden jaren in cultuur. Daarnaast gerekend is rogge een jong gewas. Het was eeuwen terug zelfs nog een onkruid tussen die anderen. Later is het ook veredeld en geeft op arme zandgronden heel goede opbrengsten. In de oude archieven wordt het ook steeds in Limmen als heel belangrijk vermeld.

Ook hadden we hier haver. Haver is de enige van deze granen met een pluimaar en wilde op zandgrond ook goed groeien. Het heeft een zeer goede voedingswaarde voor mens en vee. En het is ook als onkruid veel later tussen de anderen uit geselecteerd.

Zoals we al schreven bestond het voedsel vnl., zeker tot de 17e eeuw, uit brood en allerlei papsoorten. Wel at men veel vlees en vis. Limmen of eerst nog Limbon, was zeer lommerrijk, het zat vol wild en gevogelte. Er was veel water om het dorp dat bijzonder rijk aan vis was. Een legendarisch man uit ons dorp zou het zó zeggen: " De snoeken waren zo

groot potdome, als ze er één uitgooiden, zagen ze het water zakken".

Groenteteelt en groentegebruik zoals we dat nu kennen, is pas in de 17e eeuw vanuit Amsterdam, onder de toen nog gebruikelijke naam warmoeserij, opgekomen. Amsterdam was een stad die toen een enorme ontwikkeling doormaakte

Tot die tijd gebruikte men wel veel kruiden. Maar dat gebruik was toen eigenlijk meer om de smaak te verbeteren. Het eten was heel eenzijdig en zonder de kruiden zeer vlak van smaak of met een sterke vetsmaak. Peterselie en Selderie, of Eppe zoals ze wel genoemd werden, zijn heel oud in het gebruik tegen de vetsmaak. Ook de Watereppe, een wilde plant die nu nog alleen in het natuurgebied "Het Die" voorkomt, werd als zodanig gebruikt. Niet te verwarren met de Melkepp die ook nog op dezelfde plaats voorkomt. Een andere wilde plant, een onkruid in de tuin, die op deze planten lijkt maar als iets giftig geldt, wordt

Hondspeterselie genoemd Hondse heeft hier nl. de betekenis van slecht zoals een hondse behandeling. En u weet van die man die bij de dokter kwam en zei: "Dokter, ik loop al weken te blaffen, hoe kan dat toch?" "Dat zit hem in het hondeweer" zei dokter.

De grote Watereppe

Een andere wilde plant, de Bijvoet, werd ook in het vlees gebruikt. Onder de naam Artemisia is hij weleer in gebruik. Van de Zilverschoon werden wortel en blad gebruikt om de smaak wat op de vijzelen. Kaasjeskruid en Duizendblad hakte men tot moes. De Melkdistel en de Meld werden als spinazie gebruikt.

Melde is hier altijd dauwkool genoemd en aan spinazie verwant. Een plantje dat we niet veel meer zien als onkruid is de spurrie. Het is hier heel lang als voedergewasje geteelt en in slechte jaren ook door de mens zelf gebruikt. Het is een plantje dat ook op schrale gronden heel aardig kan groeien. Dat we het niet zoveel meer zien komt mogelijk omdat er veel meer en gericht bemest wordt. Als je het tenminste nog ziet is het meestal op een heel matig bemest hoekje.

Ook een nu nog goede bekende, die veel als smaakmaker gebruikt werd, is de veldzuring. Er zijn nog wel een paar zuringsoorten maar die zijn minder geschikt voor voeding. Met zuring en rabarber, die er nauw aan verwant is, moet je toch voorzichtig zijn want zij bevatten veel oxaalzuur en teveel van dat zuur belemmert de kalkopbouw in je botten.

Hondspeterselie

Kaasjeskruid

Deze planten en andere heel oude soorten van elders zoals de maggieplant, salie, bonekruid en dille werden ook veel door de mensen zelf gezaaid in de zogenoemde moes-hoven.

Dat men de kruiden nog niet gebruikte zoals wij de groenten nu en er zo anders tegen aan keek moeten we vooral zoeken in het feit dat er midden 17e eeuw nog geen voedingsleer was. De term of het begrip voedingswaarde kende men nog niet. Er was wel geneeskunde maar die sprak alleen nog van de krachten in de plant. Farmacologie, plant- en dierkunde zouden pas op het eind van de 17e eeuw komen.

Men vond nog steeds: "Een stevige maaltijd die staat in je maag, deer ken je op werken, den ken je d'r teugen." Werken moest je kunnen.

Een heel sterke jongen, die niet alles gegeven was, zoals men dat noemde, was zo geïndoctrineerd in werken (hij kon er ook wat van) dat hij ook alleen dacht in termen van werken. Hij kwam een keer bij de Rijksweg aangelopen. Daar stonden vroeger altijd jongens te beurzen (te praten) bij het winkeltje van Jan van Duin, of als de wind oost was bij Cor Weijers. Maar toen die keer, op het moment dat hij om de hoek kwam, stapte er een 'buitengewoon' dikke vrouw uit de bus. Hij zag die vrouw en zei verbaasd, half in zichzelf: "Vermep zodekik, hoeveul pikken hooi zei die vrouw wegen ?

Kruiden werden bijna altijd naast smaakmaker als geneeskruid gebruikt, meer dan als voedingsmiddel of als spijs. De planten die wij nu veel als groenten eten waren er toen ook al wel maar mogelijk nog niet zo smakelijk veredeld. We hebben een en ander opgezocht, hoe men dat toen zag. Een belangrijke bron was het boek van Stephaan Blankaart (1650-1704) 'Den Nederlanse Herbarius'. Hij had een opleiding gevolgd in de schei-en kruidkunde en promoveerde later in de geneeskunde. Kreeg als arts in Amsterdam een grote naam. Hij zou later ook over voedingsleer gaan schrijven. In dit boek is hij zijn tijd ook al wat vooruit want hij beschrijft de planten uitvoeriger.

Maar hij is toch nog duidelijk een man van zijn tijd. Over kool schreef hij o.a. het volgende:

"De koolen waschen (groeien) allen in de moeshoven. Sy hebben allen een salpeterige smaak. Sy dienen allen tot spyse, welke men kookt. Alhoewel de kool niet ongesond is, soo vergoort en bederft sy lichtelijk de maag. De gesnipperde Rodekool werd wel op de wyn gezet met enige andere Scheerbuikmiddelen. Dog ik zie in de kool soo veel niet".

Moet je nog peultjes, dacht ik meteen toen ik dat las. U bekijkt het misschien afstandelijker en zegt: "Nou, mij een biet hoe die erover schrijft". En inderdaad, hij heeft het er meteen over. Hij schrijft: "Er zijn, Gemeene Erwten en Roomse Erwten. Gemeene Beet (biet) en Roomse Beet." Toen ik als zesjarige aan het Dusseldorp op school kwam kreeg ik van die jongens daar appelen. Dat zijn roomse appelen zeiden ze, die hebben we uit Pastoors tuin !....

Maar in ons verhaal moeten we het toch anders uitleggen. Met gemene erwten bedoelde men die erwten die men altijd al teelde, dus algemeen. Maar vreemde soorten die men niet kende of waarvan men niet wist waar ze vandaan kwamen, daar deden ze niet moeilijk over: dan kwamen ze gewoon uit Rome en waren het 'roomse', dat had met de Paus niks te maken. Zo ook met Roomse kamille: dat is gewoon een niet-inheemse plant. Sinterklaas is daar ook zo'n voorbeeld van. Alles uit den vreemde heette toen weer spaans. Die 'goeie man' kwam helemaal niet uit Spanje en dat van Myra is ook nog niet eens zeker! Nu zijn er die er helemaal niet meer in geloven.

De Spaanse aak was ook een vreemde eik. Nu heet hij gewoon Veldesdoorn. Botanisch ook meer juist maar geen enkele boomliefhebber heeft nog problemen met de oude naam.

"We moeten nog weten over die erwten", schrijft Blankaart, "Dat de erwten van swakheid ter aarde neder leggen ten sy deselvige met takagtige rysen onder schraagt werden en groeien dan wel dry ellen hoog. Sy waschen op goede vette akkers."

Uit andere bronnen vernemen we dat de erwten hier op het zand vaak niet tot een redelijke opbrengst kwamen vanwege hun gevoeligheid voor ziekte en weersinvloeden.

Wortelen werden in Limmen ook al geteeld. Welke soorten is wat moeilijk te zeggen. Men spreekt van geele peen, geele wortelen en karoten. Er staat verder: "Sy waschen in de moes-hoven, na dat sy gesaaid syn." Je zou zeggen: "Dat is een slimme opmerking; als wij het zaad in het zakje laten zitten lukt het bij ons ook nog steeds niet." Maar zij geven op deze manier aan dat het niet overjarig is.

Wij vinden tegenwoordig veel waarde in bladgroente zoals spinazie en andijvie.

Vroeger dacht men daar heel anders over, hun gedach-tengang was ook heel anders. De redenering was meer: de plant brengt voeding in de wortel of knol voor de winter of anders in vrucht of zaad. Aan voeding in het blad dacht men niet zo, wel aan geneeskrachten. Als je je dat bedenkt kijk je weer niet zo vreemd op van het oordeel over andijvie: "De Endivie is soo sterk van krachten niet, als de Cichorei"

Het werd hier dus met een wortel- of peengewas vergeleken. Zo werd spinazie op één lijn gezet met snijbiet.

Dat klinkt trouwens in eerste instantie zelfs botanisch zo gek nog niet. Er staat verder: "De bladeren zijn sagt en breed, men kan het met een woort gebruiken als beet (snijbiet) die men stooft; sy is van salpeterige smaak derhalve verkoelende en wat doordringende; geeft weinig voedsel".

Hier blijkt duidelijk weer: Het eten of de voeding moest in de maag staan, zoals: broeder (Jan in de zak).

In Limmen werden ook rapen geteeld. Er waren al verschillende soorten bekend zoals de radijsjes. Ook maken we op dat hier veel knolrapen als zgn. stoppelgewas geteeld werden. Na de zaadoogst in augustus nog ingezaaid, gaf dat dan laat in de herfst een goed veevoer.

"Er waren ook rapen die van ver gehaald zijn", zo staat er: die "vele ponden groot werden en in de lente gezaaid. Sy werden gekookt, gestoofd ofte gebraden gegeten, alsoo sy sagt en ligt te verduwen zijn. Heet gebonden op de kak-hielen ofte winter-handen doet die verdwijnen. Sy werden ook veel rauw gegeten en verslaan dan den dorst". Al weten we natuurlijk niet alles over landbouw, moeshoven en eten van vroeger, we mogen toch wel vaststellen dat er veel veranderd is aan inzicht over voeding sinds die tijd. We zullen in een volgend artikel die ontwikkeling ook trachten te volgen.

Dan nog een plant waarvan ik vind dat het een goeie is om het verhaal over onze voeding tot de 17e eeuw af te sluiten.

Dat is het zegenkruid. Het werd 'een zegen' genoemd, maar dat komt straks. De plant heet nu officieel Nagelkruid. Het is een plant van de bosranden en die waren er vroeger veel in Limmen. De plant staat nu ook weer bij de Koekoek.

Dit kruid werd gebruikt om de eetlust weer op te wekken. De eenzijdige en vaak zwaar op de maag liggende voeding veroorzaakte bij veel mensen een tegenzin in eten. De maag produceerde dan ook onvoldoende verteringssappen. Men nam dan zijn toevlucht tot het zegenkruid. Het kruid bevat nl. bitter-stoffen en deze hebben de eigenschap om de maag-secreties weer op gang te brengen. Het nam de oorzaak wel niet weg, maar de mensen voelden zich als herboren. Vandaar ook het gezegde "Bitter in de mond maakt het hart gezond". De plant heette dan ook niet voor niets in die tijd zegenkruid of benedictus-kruid.

Je hoort wel eens zeggen: "Vroeger wist men precies bij welke ziekte men welk kruid gebruiken moest". Voedingsleer heeft toch wel beter inzicht gegeven in deze materie. Ik hou van deze geschiedenis maar ben toch wel blij dat het geschiedenis is, waar we nu mee stoppen en nog lang niet over uitgepraat zijn.

Bv. de geschiedenis over ons weidegebied en de veeteelt. Deze moeten we later maar helemaal apart bekijken.

De veeteelt heeft eerst nog lang graskrochten in het dorp gebruikt, die later zijn omgezet in tuingrond. Daarna verplaatste het zich allemaal naar de groene polders.

Dan hebben we uiteraard nog de geschiedenis van de tuinderij vanaf de 17e eeuw. Tenzij het niet goed overkomt bij u, dan houd ik het niet voor gezien maar voor mezelf.

Piet Buur

Nagelkruid

HET WEER IN DE LOOP DER EEUWEN

Winters

1988-1989: een winter die bijna niet zo genoemd kan worden. December '88 een paar nachtvorsten, 26 en 27 Jan. '89 nachtvorst, dat is alles.

Eervorig en dit jaar was er ook bijna geen vorst en sneeuw; we gaan dan al denken dat de natuur verandert. Maar steeds is er een ander patroon: vroege en late, zachte en zeer strenge winters wisselen elkander af. De ouderen onder ons herinneren zich de winter van 1929 nog zeer goed; eind Februari (26-27), op vastenavond werden de laagste temperaturen gemeten, van -20 tot -23 graden. Het was bitter koud en droog met veel wind: geen beschutting voor de gewassen zodat veel bollen bevroren. In Maart brachten de boeren de mest met paard en wagen over het Die naar de overkant.

Dan waren er de oorlogswinters, 41-42 en 44-45, heel streng met veel sneeuw en daarbij het gebrek aan voedsel en brandstof. Vele mensen zijn toen van hongersnood en kou omgekomen.

In 1963 begon het al vroeg te vriezen en dat deed het lang: de bouw lag 13 weken stil en ver in maart werden er nog vorstresten in de grond gevonden. Het ijs was dik en sterk, de ijsclub hield een arrendag waarbij er veel arren en paarden op het ijs stonden.

Over de winter van 1890-91 meldden de weerkundigen dat er zeker meer dan 60 jaar niet zo'n lange en strenge winter meer was geweest.

Dr. Martinet, lid van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen schrijft in 1778 over de winters vanaf 1700 tot 1778: in die lange periode zijn er maar vier geweest die de moeite waard zijn om te vermelden en wel 1709 en 1740 waren langdurig, hoewel die van 1767 en 1776 buitengewoon streng waren maar niet zo lang.

We gaan nog even verder terug. Over de winter van 1667 is als gedicht bewaard:

In January sestien honderd sevenen sestig,
doen vroort en sneeuwde 't seer heftig,
stijf ses weken stondt de veert heel stil,
drij weken voer me geheel naer wil,
het voornaamste dat hier werdt genoteerd,
is datter soveel ijs cuam in de meert,
den 16 Meert begostet weer te vriesen,
den 17 mosten de vissers de winsten verliesen,
den 18 liep veel volk voor de laegh op 't ij,
den 19 passeerde men van d'een tot de andere zij,
den 20 boodt weer en windt nog weinig soen,
den 21 leek 't of weer en wind anders wou doen,
den 22 was de wint weer helder aan 't vriesen,
den 23 begon 't ijs door de son haest te verliesen,
den 24 al vriesende verloor 't ij zijn kracht,
den 25 sijner veel over 't ij komen met voordaght,
den 26 liepen der nag drij van stee over 't ij, namiddag seijlden de
schuiten voorbij,
den 27 heeft de oostewint 't ijs op pampus hoogh geset,
den 29 was 't varen daer nog over belet,
den 30 cuamen eenige daerover vaeren en lopen mee,
den 1 april liepen eenige personen nogh over suidersee,
den 2 april is in 't val een schip door het vastgeheght,

dit is noteert van M. F. de lootsen heur kneght, om gods groote wonder en kraght te doen helpen houden in gedacht.

Het volgende is ontleend aan aantekeningen van de heer Broer Schermer, de voorvader van de fam. Schermer die in Limmen wonen. De hr. Schermer was onderwijzer aan de nutsscholen. De aantekeningen zijn vanaf 1778. In den winter van het jaar 1783 of wel in de maanden Januarij, Februarij, Maart en zelfs in April des jaars 1784 viel er hier alom veel sneeuw, zo dat meer dan eens de passagie voor de posten gestremd was en de wegen op veel plaatsen opgegraven moesten worden. Edog was voor het aardrijk zeer tot nut en beschutting voor harde vorst welken men toen hadde. Op den 26 Maart hadde wij hier van 's middags half 2 uren tot des nagts toe dikke sneeuwbuijden,

zo dat het volgenden morgen rondom zeer dik lag. In de jare 1778 en begin van 1779 had men een zeer zachte winter maar die men van 20 Dec. 1783 tot 19 Feb. 1784 hier te lande had was zeer streng en langduurend en verzeld van ongemeen veel sneeuw; volgens waarnemingen van sommigen, als hier in de Beverwijk, en op de buitenplaats Postrust in de provincie Groningen, te Schoonhoven en elders was het den 31 December 's morgens tegen sonnen opgang eenigen graden kouder als in het jaar 1740. Dan te Rotterdam en Amsterdam heeft men het zo sterk niet bespeurd. Opmerkelijk is het, dat men zelfs tot in Italiën en Venetiën toe veel sneeuw en vorst vernam, terwijl in Noorwegen de winter minder koud dan naar gewoonte was; ook dat men aan de Spaanse, de Portugalsche kust en in de bogt van Vrankrijk in die tijd alderschrikkelijkste stormen en orcaanen had. Onder de bijzonderheden van deze winter behoort dat men zo lang de sneeuw en ijs heeft gebruiken kunnen met narresleeden als er nauwelijks voorbeeld hier te lande van is; ook dat op 5 Jan. 1784 twee Noordwijkers genaamd Jan Vlieland en Leenderd Plug op schaatsen langs de Noordzee strand van hun plaats na Scheveningen zijn gereeden, in den tijd van 1 1/2 uur, welk voorval door de oudste lieden niet gezien was.

Langdurige, harde winters

De winter die in het jaar 1784 begon was zeer langduurig en overtrof die van het jaar 1783 daarin doch niet in strengheid. Op den eersten Maart 1785 zijn wij met een gezelschap van omtrent 30 personen alle op schaatsen over de Wijkermeer en zo het veld door naer Krommenie en wederom gereeden, zijnde het ijs nog zeer sterk en duurde nog een geruimen tijd eer het water open was; voorts had men een koud voorjaar en koele zomer.

Harde winter volgde hierop schoon met tussenpozing van doij en zagt weder nog voor 't einde des jaars 1785 begon het (nadat het verscheidene dagen stil mooi weer was geweest met een oostelijk windje en ongemeen laag water) zeer spoedig sterk te vriezen zodat schielijk sterk ijs wierd en op den 1^{en} Januari j 1786 was de koude zo fel dat men volgens de berigten uit sommige plaatsen grooter koude waargenomen had dan in de vermaarde winters van A°. 1709, 1740 en 1776. Gelukkig was het toen hier zeer stil want bij aldien er vrij wat wind bij ware geweest zoude het ondragelijk geworden zijn.

Doch op den 5 of 6 Jan. begon het wederom te doij en en ging zo voort tot dat 't ijs rondom uijt het water raakte en kreegen toen verscheidene dagen agtereen zacht weer als of wij schielijk naar de zomer zouden gegaan hebben, maar op den 20 Februarij begon het wederom te vriezen en dat zo sterk dat men binnen weinig dagen weder over het ijs konde rijden; deze vorst was meestal verselt van een sterke oosten wind, bleef zonder sneeuw tot den 3 Maart wanneer er vrij wat sneeuw viel doch veroorzaakte nog geen verzagting want op den 6 dito daar aan volgende was de koude wel op zijn hevigt en de wind vrij sterk. In een bijt des daags te vooren opengehakt bevond men toen op den gemelden 6 Maart het ijs drie duimen dik gevrooren te zijn, dit was dus in een etmaal. Ook diend nog gemeld dat op den 2e dag dier maand weder een gezelschap van 12 a 14 persoonen op schaatsen naar Krommenie zijn gereeden, dat bij aldien de sneeuw het niet verhinderd hadden nog wel 8 dagen laater zoude hebben kunnen geschieden.

De zomer die wij in dit jaar (A°. 1786) hadden was mede koel en bijna zonder onweder. In het laast van April had men hier doch vooral te Haerlem een swaare onweersbui, doch voort den gansene zomer bijna geen bui j van belang. Hierop volgde een zeer vroege vorst in het begin der maand November die omtrent een week duurde en voor een dag of 3 zo sterk was als men nooit in zo vroegen tijd gewoon was, waar door de beesten vroeg naer de stallen moesten. De winter echter welke hier op volgde was zagt en behalve dat het in de maand Jan. 1787 eenige tijd beslooten water was doch met vrouwen dag weder open raakte en in de maanden Feb. en Maart uijstekend mooi en bestendig weer was.

Vroege winter

Dit had plaats in 't laatste van het jaar 1788. Na dat men in de maanden October en November uijstekend mooi weer had gehad begon het op den 24 November tegen Nieuwe Maan te vriezen, eerst matig aan, dan dit hield aan bij tusschenpoozen met sneeuw tot den 11e December toen het begon te doojen. Doch den 13e dito zijnde Volle Maan verhefte zich de koude verzeld van mist; de wind die zeer veranderlijk geweest was, liep toen weder in 't oosten. De volgende dag 14de was het fel koud. De wind woeij sterk uijt het oosten, de lugt helder en de koude bijna ondraaglijk. Den 15 dito de wind oost, stil maar vinnig koud, de lugt helder. De 16de de wind oost en Z W meest stil, de lugt een weinig betrokken, de koude wat minder.

Den 17de de wind oost, doch stil, de lugt helder, vrij koud.

Den 18de de wind W Z W, de lugt betrokken met sneeuwjagt, nademiddag dooijende. De 19de de wind N N West en West met sneeuwbuijen, het weer zagt, Laatste Kwartier.

Den 20de de wind Z West, wat regenachtig en dooijende, naderhand begon het weer te vriezen en wel op de 26de zijnde de 2^e Kerstdag na welke tijd de koude zo hevig wierd en zo sterk vroom dat het de graad van koude die van de jaaren 1709 en 1740 overtrof en de Noordzee, zo ver men van Wijk aan Zee konde zien, met ijs bedekt was; doch half Jan(uari) 1789 begon het te dooijen, dat aanhield daar door het ijs in 3 weeken uijt het water raakte en open bleef tot in het begin van Maart, wanneer men weder vorst kreeg die wel niet sterk was doch omtrent tot 21 of 22 dito aanhield en de vaard een geruijmen tijd bijzonder hier stremde.

Een strenge winter was die welke in de maand December des jaars 1794 begon en aanhield tot 1795. De koude was in dezelve uitermate streng vooral omtrent de Kerstdagen in het eerstgem. jaar en ook naderhand, zodat volgens de gedaane waarneemingen dezelve die van de bovengen. jaaren 1709 en 1740 zo niet overtrof ten minste wel evenaarde. Ook zal deze winter gedenkwaardig blijven door de inkomst van de Fransche troepen in ons vaderland welke hetzelfde geheel en al bezetten en een geruimen tijd hier verbleeven; dan schoon ze hier als overwinnaars kwame behandelden ze ons alle als vrienden; echter was de inquantiering in deze plaats (Beverwijk) in het jaar 1795 zo aanhoudend en swaar dat het de burgerij seer beswaarde dewijl het getal de manschappen die van tijd tot tijd voor 2 of meer nagten hier verbleeven te samen meer dan 25000 bedroegen behalve de paarden enz. en der zulk welke in het doortrekken zich hier wat ververschten.

Een buitengewoone, strenge en langdurige winter was die van het jaar 1799. In het laatste van Nov^{br}. 1798 begon het met een sterke Oostenwind te vriezen, doch duurde niet lang of begon weder te dooijen, dan dit was ook maar voor weinige dagen; in het begin van December hervatte de vorst en bleef bij weinige tussenpoozen aanhouden; in de Kerstweek was de koude bovenmatig sterk, vooral Woensdags, Donderdags en Vrijdags, gaande dezelve die van de zo zeer berugte jaare 1709 en 1740 en andere harde winters te boven. Vervolgens zette het hier weder wat tot dooijen, maar was van geen belang.

De koude verhief zich telkens tot een buitengewoone trap zelfs nog in het laatste van de maand Februarij; het was meer dan half Maart eer het water eenigsins open raakte, doch niet overal en in het laatste van Maart en begin van April kreegen wij nog weder zulke felle koude dat de vaard op nieuw gestremd wierd en zelfs op den morgen van den 30 Maart, terwijl ik in het school zat te onderwijzen, de inkt in mijn pen verstijfde. Het was niet niet voor den 3 April dat de koude weder afnam, wanneer het des namiddags eerst begon te ijselen en vervolgens regen viel. Op deze buitengemeene swaaren winter volgde een zeer koele zomer zo dat men bijna geen warmte kreegen en de meeste vrugten en gewassen 3 a 4 weken later rijp wierden dan gewoonlijk; de herfst was stormachtig en er viel bij aanhoudendheid veel regen.

A. Valkering

DE BOGERDLAAN

Over de oorsprong van de naam zijn de meningen verdeeld. Sommigen zeggen dat de naam is afgeleid van het woord "Boog".

Bij de boerderij op de hoek van het Nauwelaantje, stond een rijtje leilinden. De takken daarvan vormden bogen tussen de stammen; naar die bogen zou de laan zijn genoemd.

De andere uitleg heeft een veel oudere oorsprong. De Bogerdlaan zou zijn naam te danken hebben aan de 'Boogaert' die bij het kasteeltje "Den Burgh" van de familie Alkemade hoorde. Die mensen teelden hun eigen fruit, evenals groente in een moestuin. Ook hadden zij vee in de wei voor melk, boter en kaas en niet te vergeten voor de vleesvoorziening.

Inderdaad is de oude naam voor boomgaard 'boogaert', die mogelijkheid zit er zeker dus ook in. Overigens werd Den Burgh al in 1720 gesloopt, en dat is helaas te lang geleden om nog gegevens te verkrijgen uit de overlevering.

De Bogerlaan zoals het eens was...

DE JAREN DERTIG

De Bogerdlaan heeft in de laatste vijftig jaren een radicale verandering ondergaan. Van het pittoreske laantje uit mijn jeugd, is niets meer over. Natuurlijk, ik weet het; dat geldt voor de meeste wegen in Limmen; maar lang niet alle wegen waren zo idyllisch als juist die Bogerdlaan.

Toen bestond de Clusiuslaan nog niet. De Bogerdlaan eindigde bij een damhek dat toegang gaf aan een notweg het weiland in.

Aan weerskanten van het laantje liep een slootje en daarlangs stonden prachtige oude knotwilgen die dienst deden als windbrekers en als broedplaatsen voor talrijke vogeltjes.

Aan de noordkant, op het einde, staat nog steeds het huis waar toen Dirk Schoenmaker met zijn gezin woonde. Jan Metzelaar en zijn zoon Martien hebben daar nu hun bedrijf gevestigd. Ook aan de noordkant, bij het Nauwelaantje, stond het huis van Adriaan Dekker. Daarin woonde later Co Hollander. Aan diezelfde noordkant, ten westen van het Nauwelaantje, stond een boerderijtje. Daarin woonden toen Jantje B. Bakker en zijn vrouw Jans.

Na de oorlog is dat gesloopt.

Aan de zuidkant stonden twee huizen: dat van de familie Klaas Beentjes (waar nu Jaap woont, en Aad en Ko hun bloemenzaak hebben) en het huis van Co van Tol (waar nu mevrouw Grootendorst woont).

DE ADVERTENTIE

Jantje B. Bakker ventte met vis. Hij werd "Jantje" genoemd omdat hij klein was van gestalte en misschien ook wel om een onderscheid te maken tussen zijn naamgenoten, want ook vroeger had je dikwijls te maken met mensen in het dorp die dezelfde naam droegen. Soms kregen die dan een bijnaam.

Maar het kon ook op andere wijze worden opgelost zoals: "Piet van Wup", "Jans van Wous", of "Piet van Meins". Maar het gaat nu over Jantje B. Bakker: Jantje had een zware transportfiets, zo een met zware wielen en dikke banden. Voorop had hij een stevige bagagedrager waar een gevlochten mand op stond en daarin vervoerde hij z'n vis naar de klanten. Dat Jantje toch wel over een koopmansgeest beschikte, mag blijken uit een voor die tijd zeer zeker schokkende advertentie in "Het weekblad van Limmen", ook wel oneerbiedig "Limmer suffertje" genoemd.

Jantje B. Bakker en Jans. Gerrit Verver toont vol trots zijn sperciebonen

Met dikke letters stond daar boven een advertentie "SLA JE VROUW DOOD"; direct er op gevolgd met kleine letters: "gewoon vóór, om vis te kopen bij Jantje B. Bakker". In werkelijkheid stond daar dus "Sla je vrouw doodgewoon vóór om vis te kopen bij Jantje B. Bakker". Niks aan de hand.

Maar een dergelijke, op een criminele aanmoediging lijkende blikvanger, trok natuurlijk wel zeer sterk de aandacht en was gesprekstof voor het hele dorp. Te meer omdat het om het leven brengen van een medemens in die dagen nog niet gebruikelijk was; en zeker niet in Limmen. Sterker nog: er was in ons dorp nog nooit een moord gepleegd sinds mensen heugenis. Ook in de geschiedenis kom je geen gevallen van moord in Limmen tegen. Op dat punt is Limmen misschien wel een unicum. Maar goed; dat de eerste schok over ging in een glimlach, is begrijpelijk, en dat was nou precies wat Jantje beoogde. Of zijn negotie er echt van heeft geprofiteerd weet ik niet; maar leuk is het wel.

IN DE BOLLEN

Het huis waar Van Tol in woonde in de jaren dertig, was gezet door Cor Glorie in opdracht van Dirk Schoenmaker. Het was voor die dagen een tamelijk sjiek huis, kan ik me herinneren. Maar Dirk Schoenmaker was een man 'in bonus', zoals dat toen genoemd werd en dat betekende dat hij schatrijk was. De man die er in kwam te wonen was ook al niet de eerste de beste. Het was nl. een baron met zijn ega. Of de man ook werkelijk een 'baron' naar de ware bloede was, zou ik echt niet weten. De bevolking van Limmen was over die mening verdeeld. Voor sommigen was hij echt blauw; anderen oordeelden dat hij slechts de zoon van een baron of zoiets zou zijn. Geeft niks; in ons verhaal is hij de baron en zij de barones.

Maar waarom kwam baron Went, want zo heette de man, naar Limmen. Nou dat zou volgens de verhalen die ik uit de volksmond heb opgetekend, als volgt zijn gebeurd: 'Baron' is tenslotte maar een titel; leuk als je die hebt, maar je kan er niet van eten. Er moet evenzogoed brood op de plank komen. Welnu, de baron had ergens vernomen dat je in de bloembollen schat-hemel-rijk kon worden, of tenminste er een goed stuk brood mee kon verdienen met dik beleg.

Nou dat leek hem wel wat, en hij droomde al van bloemen, schone lucht en een blauwe hemel.

Maar dat er ook wel eens een wolkje door die blauwe lucht schuift, daarmee had hij z'n droom niet willen vergallen. Misschien niet ten onrechte, want toen ging het nog redelijk goed in de bollen. Een moeilijkheidje was echter wel dat hij geen snars verstand had van bollen. "Och", zal de baron gedacht hebben, "dat komt wel; er zal wel iemand zijn die me op weg helpt". En die iemand was er. Alleen, of die er wél voldoende verstand van had is de vraag.

In die dagen was Limmen het centrum van de bloembollencultuur in Kennemerland en dus ging onze baron daar maar eens poolshoogte nemen. Hij trof het, want Dirk Schoenmaker kon hem helpen met een huis en met grond en och, Dirk zou hem wel even de fijne kneepjes van het vak bijbrengen, want die kweekte zelf ook bollen; voor die tijd zelfs tamelijk veel.

DE WIJNGAARD

Maar dat was een hoofdstuk apart, want Dirk Schoenmaker was van-huis-uit geen bollenkweker maar veehouder en z'n kennis van het heel aparte bollen wereldje was te gering om de kneepjes onder de knie te hebben die bij het verhandelen en kweken van bollen onmisbaar zijn. De goedwillende man liep het dan ook nogal eens op. Vooral in de handel wist (en weet) men vaak 'gebruik' te maken van onwetendheid.

Dirk Schoenmaker was een goed mens; dat zij hem nagegeven en ook dat is zeker een vermeldenswaardig feit.

Als het erg druk was, met wieden, koppen, rooien, pellen, tellen of planten, ging Dirk de wegen in het dorp langs om werkvolk te zoeken. Als hij iemand op het oog had sprak hij de gevleugelde woorden: "Gaat ook gij naar mijn wijngaard". En in die 'wijngaard' werkten dan ook niet altijd uitsluitend vakmensen. Het ging wel eens fout en dat had gevolgen. Op zijn akkers prijkten dan ook nog al eens benamingen op de steekhouten als: "gemengd" en "vermoedelijk gemengd". Dat duidt er op dat meerdere soorten door elkaar waren geraakt en dat heeft natuurlijk gevolgen voor de marktwaarde; soort-echtheid is in de bollenbranche een eerste vereiste. Helaas kwam daar nog een extra domper bovenop door de ineenstorting van de wereldeconomie en de daarop volgende crisis.

Alles wat je vandaag had gekocht was morgen weer minder waard. De prijzen daalden tot nabij de nul en in die toestand was het zelfs voor goede vakmensen al moeilijk genoeg om het hoofd boven water te houden.

De woning voor baron Went in aanbouw. De kastelein Jan Groot heeft zojuist het pannenvier gebracht. V.l.n.r., staande: Jaap Pepping, Cor Krom, Bertus Kerssens, Jan Groot en de pannenvierder.

zittend: Niek Glorie, Cor Bakker (uit Heiloo), Cor Glorie en Jaap Dekker.

EEN KOE MET MUZIEK

Onder die belabberde omstandigheden, moest ook de baron z'n brood zien te verdienen. Dat werd natuurlijk een flop; dat laat zich gemakkelijk raden. In die crisistijd kon die man zeker niets verdienen. Overigens: of die mensen ook van het dorpsleven erg veel begrepen, valt te betwijfelen, getuige het volgende verhaal:

Wup Krom, de grootvader van Wim, de slager, ging dagelijks door de Bogerdlaan naar z'n beesten die hij had lopen op de Starrenboskroft. Op zekere dag werd hij staande gehouden door de barones en op deftige toon vroeg zij hem: "Zeg Wip, hier was gister een koe met muziek, wat kan dat wel geweest zijn?" En in onvervalst Limmers antwoordde Wup: "Oh mens, da's de bulloper." En hij liet de vrouw zonder verdere opheldering staan en vervolgde snel z'n weg naar de dieren die op hem wachtten.

Tenslotte was dat belangrijker dan die stomme vragen van dat ' stadsmens ' met haar geaffecteerde stem.

"Dat stomme mens" zal hij bij zichzelf gemompeld hebben, "weet die nou nag niet dat ;

Arie Mors met z'n bul nei 't land toe gaat". "

En den met 'r WIP, zo hiet 'k niet, 'ts gewoon WUP."

En zo was het ook. Arie Mors liep met z'n stier tot het damhek bij het weiland en blies dan op z'n toeter, zodat de boeren, indien die een tochtige koe hadden, even wat omhoog konden steken om Arie te vragen het land in te komen.

Dat de barones WIP zei in plaats van WUP, is haar niet euvel te duiden.

Immers, dat dialect is voor een buitenstaander onbegrijpelijk.

Wup Krom; ook barre winters hielden Wup niet in huis.

Die Limmers zeiden "DUT" als het "DIT" moest zijn, "GUSTER" voor "GISTER" en "WULLUM" voor "WILLEM". Dus moest de vrouw gedacht hebben dat het wel WIP zou moeten zijn; tenslotte kon zij toch niet haar status verloochenen en dialect gaan spreken. Maar dat WUP van WULBERT komt en WIM van WILLEM, dat was haar onbekend. Daarom was WUP nou toevallig géén dialect.

Toen in de eerste helft van de dertiger jaren, de eigendommen van Schoenmaker onder de hamer kwamen, kocht Co van Tol de woning en de grond van het pand waar de familie Went in woonde en vertrok het gezin naar elders.

Co van Tol was een gedegen vakman; hij wist zich door de moeilijke jaren heen te worstelen en had daar na de oorlog nog een mooi bedrijf, tot in de jaren zestig de uitbreidingsplannen er een eind aan maakten.

P. A. van der Steen

Dit jaarboekje is een uitgave van de stichting "Oud-Limmen". Donateurs krijgen het jaarboekje gratis. U kunt donateur van de stichting worden door storting van minimaal f 10,- op bankrekening 33.64.26.429 t.n.v. 'Stichting "Oud-Limmen"'.

Voorzitter: W. P. Bremmers
Sekretaris/Penningmeester: A. Min-Vos (02205-3563)
Leden: G. Dirkson-Pepping, J. Dijkstra, P. A. v/d Steen,
Y. Wiersma, C. Beentjes, G. Groot.

Werkgroep historisch onderzoek:
P. A. van der Steen, K. Droog, H. Wentzel,
C. Druijven, P. Buur.

Werkgroep foto/film: J. Dijkstra, C. Beentjes.
Werkgroep archeologie: G. Groot.

In de losse verkoop kost dit boekje f 12,50. Voor inlichtingen kunt u zich wenden tot Piet van der Steen, Pagelaan 1 tel. 02205-1209

Uit dit jaarboekje mag niets worden overgenomen zonder voorafgaande toestemming van de stichting "Oud-Limmen".